

ମୁକ୍ତି ପ୍ରାପ୍ତି

જીવન એટલે હાસ્ય.

આપણે જોઈએ દુઃખ માનીએ તે ધાણી વખત બીજાને મન હાસ્યના વિષય બને છે. દ્રેઘન ઉપડવાનો વખત થઈ ગયો હોય ને પુરૂષ હાથમાં પોટલાં લઈ આગળ દોડયે જતો હોય, પાછળ બાયડી ને ત્રણ ચાર છોકરાંની લંગર; કેળાંની છાલ કે એવી બીજી કોઈ વસ્તુ ઉપર પગ આવવાથી પુરૂષ લપસે ને ઉપડતી ગાડીને સાબ્ટાંગ દંડવત કરે ત્યારે દ્રેઘનમાં બેકેલા માણસોને સહજ હસવું આવે છે.

તવંગર ગરીબોની લાચારી ઉપર હસે છે; રાજ પ્રભુની ગુલામી ઉપર હસે છે; વિદ્વાન કે સાક્ષરોમાં મતભેદ થાય ત્યારે એક પક્ષ બીજાની બીજી સમજ ઉપર હસે છે; રાજધારી નિઃરાજ ઉપર હસે છે; અશ્રદ્ધાળુ ભક્તજન ઉપર હસે છે, ન્યારે ગરીબ તવંગરની ખુમારી ઉપર, પ્રભુ રાજના ગુમાન ઉપર, હથિયાર હિન પુરૂષ મુંજની માફક તેલપ ઉપર ને ઇશ્વરપરાયણ પુરૂષ સામાની નાસ્તિકતા ઉપર હસે છે.

ગૂજરાત વિદ્યાપીઠ ગ્રંથાલય

[ગૂજરાતી કૉપીરાઇટ વિભાગ]

અનુક્રમાંક ૨૫૫૮૫ કિંમત ૧-૦-૦

ગ્રંથનામ જીવન ઇતિહાસ

વર્ગિક ૨-૩

જીવન - હા સ્ય

: લેખક :
શ્રી. 'નકીર'

કિતાબ ઘર
રાજકોટ

: પ્રકાશક :
રશ્મિક શાહ
“કિતાબખર”
રા જ કે ટ

ગુજરાત વિદ્યાપીઠ પ્રકાશક
અમદાવાદ
ગુજરાતી કોપીરાઈટ-સંગ્રહ
૨૫૫૮૫

પ્રથમ આવૃત્તિ ૧૯૪૫

: મુદ્રક :
નાથાલાલ મ. શાહ
સ્વાધીન મુદ્રણાલય
સૌરાષ્ટ્રરોડ : રાણપુર

નથુકાકા અને ચંચીકાકીને ઘેર પડયો પાથર્યો રહું અને
બચુડો મારા વગર અડધો અડધો થઈ જતો હોય
છતાં આ પુસ્તક લખવાની મને તક આપી,
આખા પુસ્તકમાં પોતાનું નામ બહાર
લાવવાની પણ પરવા કર્યા વગર
મને દિલથી સાથ આપ્યો,
એ મારી બાયડીને
અર્પણ

‘નકીર’

બે બોલ

૧ લો બોલ—જીજ્ઞાસુને, પુસ્તક શરૂ કરતાં પહેલાં
પ્રકરણ ૧૦ મું વાંચી જવા વિનંતિ છે.

૨ જો બોલ—આ પુસ્તક મેં લખ્યું છે અને વાંચવાની
જે તસ્દી લે તેનો આભાર માનું છું.

નકીર

“Laughter and tears are never far apart.”

—William Dana Orcutt.

“The final stage of its course is where humour broadens in its outlook till it becomes one with pathos and reflection, joining tears and laughter.”

—Stephen Leacock.

‘Life is a jest; and all things show it,
I thought so once; but now I know it.’

—Poet Gay.

પાત્ર પિછાન

સુર્જનહારે સરજી જગમાં નથુકાકા ને ચંચીકાકીની જોડ; પરસ્પ્રમાંને લગલગ પંદરેક વર્ષ થયાં ત્યારથી આ જુગલજોડીનું જીવન પેશનરોની માફક એકધારું વલે જતું હતું.

સવારમાં આ પીતે ઘર બહાર નીકળે ને અપોરે આર ઉપર એક વાગે ઘેર આવે. દરમ્યાન લાપછેરીના ખજર લઈનાખે. હાથમાં છાપું કે માસિક લઈને બેઠાજ હોય. અપોરે આ પીતે નીકળે તે મોડી રાતે ઘેર આવે. એ દરમ્યાન ગામમાં ટેલપોરાં મારે.

કંઈ સંતાન નહીં ને સંતાનની આશા પણ રહી ન હતી. ચંચીકાકી પણ પરવારીને નીકળે એટલે રાંધ્યા ટાણેજ સાંજે ઘેર પાછા વળે.

આખા દિવસમાં નથુકાકાનો કયાંય ભેટો ન થયો એટલે કદાચ માંદા હોય એમ ધારી હું તેમને ઘેર ગયો. ઘરમાં પગ મૂકતાં જ પગ ત્યાંને ત્યાં થંભી ગયા ફક્ત એક પોતડી પહેરી ઉઘાડે શરીરે હાથમાં ડાંગ લઈ નથુકાકા બિલા હતા. અજીબાજી નજર કરતાં જણાયું કે ધરનો તમામ સરસામાન આડો અવળો પડેલો હતો. ગાદલા ગોઠડાં, પેટી પટારા, ઠામ વાસણ જાણે કેમ ધરતીકંપથી ઉથલી પડ્યાં હોય.

‘કેમ આજે કંઈ મહત્વ ઉજાણું છે કે શું?’ હું આબોધો છું તેવું ચે નથુકાકાને જ્ઞાન ન હતું.

કંઈપણ જવાબ આપ્યા વગર નથુકાકાએ પગ પાસે જીંધા પડેલા બશોર વજનના તપેલા સામે આંખો ફેરવી અને આંગળીનો પથ્થુ સૂચક ધસારો કરી મરક મરક થવા લાગ્યાં; ને એવી અદાથી મારા સામે જોઈ રહ્યા કે જાણે કોઈ સેનાપતિએ ન ધારેલા યુદ્ધમાં વિજય મેળવ્યો હોય.

મને તો લાગ્યું કે નથુકાકાનું મગજ જરૂર ચસકી ગયું છે.

‘બન્ને જણાએ આ શું ખેલ મચાવ્યો છે! કંઈ ભાંગ ખાંગ પીધી છે કે શું?’ ચંચીકાકીએ ઘરમાં પગ મૂકતાં જ મને પથ્થુ સાથે ઉધલાવ્યો.

નથુકાકાએ તો તપેલાં તરફ નજર કરી ફરી એ જ સ્ટન્ટ કરી બતાવ્યો. ચંચીકાકી મારા સામે તાકીને જિભાં રહ્યાં; પથ્થુ હું ચે શું સમજવું? નથુકાકાનો પેતરો કોઈ અકળ હતો.

‘પ્લેગનાં રોગને ઉગતાં પહેલાં નાબૂદ કરવો હોય તો ઉંદરોનો નાશ કરો; આ માટે તો સામુદાયિક જેહાદ જગવવાની જરૂર છે. પેપરોમાં આવ્યું છે; તમે નકીરભાઈ વાંચ્યું ચે નથી?’ અમને બેને થીજ ગયેલાં જોઈ નથુકાકાએ હસીને મંગળાચરણ કયું.

મને હવે કંઈક ખ્યાલ આવ્યો કે નથુકાકાએ ઉંદરોને પકડવા કે મારવા ધર વખરો જીંધો ચતો કરી મૂક્યો છે ને તપેલાં નીચે એકાદ ઉંદરને આખાદ સપડાવી દીધો છે.

‘હો મરી જશે મરી, તપેલું જીંચું કરો પકડીને નાખી આવીએ.’ ઉંદરજ છે એમ જાણી મેં સૂચના કરી.

‘હાય હાય! ઉંદર! ને આમ તપેલાં નીચે ઢાંકી રાખવાનો! મરી જશે તો પાપ બેસશે પાપ! કયે ભવ છૂટશો! ગણપતિ દેવનું

વાહન ઉંદર, આ ત્રણ દિવસ પહેલાં ગણેશ ચોથની રાતે તો લાક-
વાનો બૂકો વેચેતો !' ચંચીકાકી ફફડી ઊઠ્યાં.

જીવતો હોય તો નાસી ન જાય એ માટે ચંચીકાકીને સાડલો
બાઈ નથુકાકાએ ધીમેથી તપેણું ઉપાડ્યું તો સાચેજ ઉંદર મરી ગયો.
હતો-પણ ઉંદર તો નહીં પણ ઉંદરડી હતી.

ચંચીકાકીએ ગણપતિ દેવનું વાહન માર્યા બદલ ફરી બળાપો
કાઢ્યો; તેને બહાર ફેંકી દઈ સાડલો ધોઈ, નાઈ લેવાનું નથુકાકાને
ફરમાન કર્યું.

‘એમાં પાપ શાનું ! ચીના લોકો તો ઉંદરને ખાઈ જાય છે
એટલે શું બધા નરકમાં જતા હશે ! પ્લેગ ફાટી નીકળે ને માણસો
મરી જાય તેનું શું !’ નથુકાકાના મગજમાં છાપામાં આવેલ સૂચ-
નાની સચોટ અસર થઈ હતી.

‘જુઓ એમ કરો. આમ પકડીને મારવા, તેના કરતાં બે ચાર
ઉંદરીયાં લાવો એટલે ઉંદર પકડાશે એ ખરા ને મારવાનું એ પાપ
નહીં’ બંનેનાં મનનું સમાધાન થાય એવો રસ્તો બતાવી હું સિનેમા
જોવા ઉપડ્યો.

વળતી વખત, ગલીને નાકે પાંચ પચીસ માણસો ભેગાં થઈ ગયા
હતા. નથુકાકાને ઘેર ચોર પેઠા છે એવી ખૂમ થતી હતી એટલે હું
ત્યાં ગયો.

‘નકીરભાઈ ! મેડા ઉપર ચોર છે. ટૂંકા તોડવાનાં અવાજ
આવે છે’ નથુકાકાએ ધૂજતાં ધૂજતાં કહ્યું ને સાચે જ થોડીવાર
એવાજ અવાજ થવા લાગ્યા.

આટલા બધા ભેગા થયા હતા પણ કોઈએ ઉપર જવાની હિંમત
ના કરી. પણ મને એ વિચાર આવ્યો કે માણસ ભેગાં થઈ ગયા છે

એમ જણ્યાં છતાં ચોર પોતાનું કામ ચાલુ જ રાખે તે બનવા જોગ નથી એટલે જે થાય તે ખરું એમ દિલ મજબૂત બનાવી એક હાથમાં ફાનસ ને બીજા હાથમાં ડાંગ લાઇ હું દાદર ચડ્યો.

જોયું તો પાંજરામાં પૂરાએલ ઉંદરનો શિકાર કરવા બિલાડી પાંજરાને આમથી તેમ દસડી રહી હતી.

‘ધેર ધેર આવી જેહાદ થાય તો જરૂર પૃથ્વી નહિંદરી થઈ જાય !’ નીચે આવી મેં વાત કરી એટલે નથુકાકા જરા ખસિ-માણાં પડી ગયા ને બધા વેરાયા.

૨

‘કુલીની દુનિયા’

રાતની દસની ગાડીમાં નથુ કાકા ઉતરવાના હતા એટલે ચંચી કાકી કહે કે સ્ટેશન જાણે; હું બરાબર પોણાદસ વાગે સ્ટેશને પહોંચી ગયો. પણ નોંતી ટિકટ આરીયે ઉધડી કે નોંતો પ્લેટફોર્મનો દરવાજો ઉધડ્યો. સ્ટેશનનાં મુસાફરખાનામાં પેસેન્જરો બધાં રીંગણાં જોખનાં પડ્યા હતાં.

‘મુંબઈની ગાડીને કેટલી વાર?’ એ ત્રણ મજૂરો ત્યાં સળવળતા હતા તેમને મેં પૂછ્યું.

‘મેલ એ કલાક લેટ છે’ એક જણે પાસે આવીને જવાબ દીધો.

‘શેઠ ! કેટલા દાગીના છે?’ નજીકમાં એક આઈ ધૂમરો તાણીને બેઠી હતી તેની આજુબાજુ પડેલ ટ્રન્ક ખિસ્તરા તરફ મજૂરો નજર પણ ફેરવી લીધી.

‘આ બાયડી મારી નથી. હું તો મારા એક સંબંધીને ખાલી તેડવા આવ્યો છું.’ મેં સીધો જવાબ દીધો. પણ આ જવાબ, પાસે ખાડા પડેલા એક ગૃહસ્થને સીધો ન લાગ્યો. કારણ કે ‘મિસ્તર ! જરા બોલવાનું જાન રાખો’ એમ કહી ઊભા થઈ ગયા. ‘આ બાયડી મારી નથી’ એમાં મેં શું ખોટું કહ્યું એ મને ન સમજાયું પણ કળ્યાનું મોં કાળું, એટલે ખસીને દૂર જતો રહ્યો.

મુંબઈની ગાડીને હજી વાર હતી પણ મુંબઈથી આવતી ગાડી બાવી પહોંચી એટલે પ્લેટફોર્મમાં દરવા દરવાનું ફાવશે એમ ધારી પાસ લઇ હું અંદર પેઠો.

હું ઊભો હતો ત્યાંજ સેકન્ડ ક્લાસના ડાઆમાંથી એક ગૃહસ્થ ઊતર્યા. ‘કુલી ! ઉઠાવ’ એમ કહી પેટી ને ખિસ્તરા તરફ આંગળી ચીંધી એ જાણ ચાલવા મંડ્યાં. મને થયું આવા ખેરખાહના દીકરા બહાર નહીં ખિસ્સામાંથી બે આનાને બદલે ચાર આના આપી ચાલતા થયા એટલે મજૂરો બીજા પેસેન્જરોને પજવતાજ શીખેને !

જ્યારે બીજા એક ગૃહસ્થ પાંચ દાગીના લઇને આવ્યા ને એજ ક્યામાં બેઠા. તેમણે મજૂરને બે આના પરખાવ્યા.

‘શેઠ ! આ શું આપો છો ? તમને નશીબદાર જણી ઠરેલા વગર સામાન ઉપાડ્યો એટલે પાંચ દાગીનાના બે આના ! તમારા કરતાં તો થડ ક્લાસના પેસેન્જરો સારા.’

શેઠ કંઈ કોહું આપે તેવા ન લાગ્યા. બહુ રકઝક પછી શેઠ ઉઠી ઉઠ્યા કે ‘જો આપ પાનીનો બેતલો, તીરીન બાકસ ને ફુફ્ટનો કંદીઓ દાગીનામાં નહીં ગણાય, નહીં ગણાય, સમજીયો ! તમારા મજૂર લોકોની સાન હું ઠેકાણે લાવી દેવસ. જો આ ધારા ધોરણની નકલ બી સાથે રાખીને જ ફરં છ.’ એમ કહી ખિસ્સામાંથી

પારસી બાવાએ એક કાગળ કાઢ્યો ને કબામાં બેઠેલા માણસો ને આજુબાજુ ભેગા થઈ ગયેલા માણસો તરફ ચશ્મા કપાળે ચડાવી, જીતેલા ચોદા જેમ, નજર ફેરવી લીધી. ત્યાં ગાડી ઉપડી. જો કે કુદતો કંડિયો તો ખાસા અડધામણ વજનનો હશે.

ગાળો દેતો મજૂર ઉભો રહ્યો ને એ આના ચે ખોયા કારણ કે શરુઆતમાં તેણે પાછા ફેંકી દીધા હતા.

‘કેમ નહીરબાઈ ! કંઈ ગામેતરે !’ મુંઝાળની ગાડીની રાહ જોતો બાંકડા ઉપર બેઠો હતો ને ખાઈ ને આવ્યો હોત તો ઠીક હતું તેમ વિચાર કરતો હતો તેમાં એક મજૂરે ભંગ પાડ્યો.

‘ઓ હો રામલા ! તું તો વહીવટી ઓફીસમાં હતો ને !’

‘રીટરેમેન (Retrenchment) આવ્યું ને ઘેર બેઠો.’

મને થયું કે આવી મોંઘવારીમાં મોટી જખાના અમલદારો વધતા જાય ને આવા ગરીબને શા માટે ઘેર બેસાડતા હશે ?

‘ભગવાન કરે છ બધું સારું; રોજના બે રૂપિયા પાકું છું. ઈતો ઠેસણ માસ્તર ને ટીટીનાં ઠીબડાં ધસવા પડે એટલે એક બે ગાડી ચૂકી જવાય, નહીંતો વળી વધારે મળે.’ રામલાને નોકરી કરતાં મજૂરીમાં સંતોષ હતો.

ગાડી આવી ને નથુકાકા એક ખિસ્તરો ને પોટલું લઈ જતા; પણ કંઈ બૂલી ગયા હોય એમ કબામાં ફાંફાં મારી આવ્યા. ખિસ્તરો લીધો બગલમાં ને મેં કહ્યું કે ‘ધર બહુ આવું ક્યાં છે. ગાડીની શી જરૂર છે ? મજૂરજ કરોને ? નથુકાકાને આ વાત ગળે ઉતરી મળ. એટલે ચાર આના ઠે-૧ ઉપડ્યા.

‘એ ડગલાં તો ધર આવું નથી ને ચાર આના શેના !’ ધર
આવી ગયું એટલે નથુકાકા એ આના મનૂરને આપવા લાગ્યા.

‘શેઠ ! ઠેરાવ્યા પછી આવું કરો છો ?’

‘બાલ્યે તમારો મનખો; આ પૂળની પોટલીમાં ચંપલ ધાત્યા
છે.’ મનૂર સાથે રકબક થતી હતી ત્યાં ચંચીકાકી આવી બિમા રહ્યાં.

‘તને ખબર છે ! ગાડીમાંયે મારા બેટા ચોરટા વધ્યા છે.
ચંપલ પોટલીમાં મૂકી સૂઈ ગયેલો.’

ડાઆમાંથી બિતરતી વખતે નથુકાકા ફાંફાં કેમ મારતા હતા તે
મને હવે સમજાયું.

‘શેઠ ! પૈસા ન આવે તો કંઈ નહીં. આ છત્રી હળુ મારા
હાથમાં જ છે,’ કહી મનૂર પૂઠ ફેરવીને નાઠો.’

‘હું નથુકાકા ને ચંચીકાકી એક બીજા સામે બેઠી રહ્યાં.’

બહુનિયા ભરમાં બની રહેલાં અવનવા બનાવો, તેમજ દેશમાં ફેરફાર,
સ્વરાજ વગેરે ચાલી રહેલા સવાલોને અંગે ગુજરાતી સાહિત્યમાં નવાનવા
અપ્પે યોજવા પડે છે તેની ધૂનમાં કુલ્હાન શબ્દને ઇ લગાડી નારી બતી
કશક વિશેષણ કુલ્હાની અપ્પે ધસી માર્યો છે એમ રખે માનતા. હું તો
‘કુલ્હા’ એટલે પોટી’ર ચાને મનૂરની વાત કહેવા માશું છું.)

૩

હડફેટે

‘નક્કી થઈ ગયું; હું તો પહેલેથીજ ધારતો હતો. જોહો નકીર-
બાઈ ! તમે અહીં બેઠા છો ? હું તમારે ઘેર થઈને આવ્યો.’

શું નક્કી થઈ ગયું ! આ વળી શુ નવો ઘડાકો છે ! એ વિચારે હું અને ચંચીકાકી, નથુકાકા સામે ફાટી આંખે ખેંચી રહ્યા.

‘ ન સમજ્યા ? ગુજરાત માટે ગુજરાતની યુનિવર્સિટી. હું તો માનતોજ હતો કે દેશને આગળ વધવું હોય તો આ એકજ રસ્તો છે; છેવટે સાહિત્ય પરિષદને આ બુદ્ધિ સૂજ.’

‘ પણ તમારી બુદ્ધિ કેમ બહુર મારી ગઈ છે ? તે દિવસે ઉંદર મારવાનું શીખી આવ્યા ને આજે વળી આ ‘ઈન્ટરસિટી’ની રામાયણ લઈ આવ્યા છો; ‘લાઈબ્રેરી’માંથી કોણ જાણે રોજ નવું તુતંગ લઈને આવો છો.’ છલકો કરી, મારી સંમતિ માટે ચંચીકાકીએ મારા સામે ડોળા માંડ્યા.

‘ લાઈબ્રેરી નહિ પણ લાઈબ્રેરી; તને કેટલી વાર કહ્યું. પણ હવે એ શબ્દ નહિ ચાલે હવે તો પુસ્તકાલય એમજ બોલવું પડશે. ’

‘ તો પછી પરિષદના ઠરાવમાં પણ યુનિવર્સિટી શબ્દ વાપરવો જોઈતો ન હતો. વિદ્યાપીઠ શબ્દજ શોભે ’ કાકાને ચગાવતા મેં મમરો મૂક્યો.

‘ અહ ’ કાકાએ નકારમાં હડો ધૂણાવ્યો ને આગળ ચલાવ્યું. ‘ પીઠ એટલે પીઠું—ખજાર; એમાં તો એકડીએ શીખાય ને બી. એ, એમ. એ; અરે ભૂલ્યો, ઉચ્ચ વિદ્યાનો પણ સમાસ થઈ જાય. હું તો કહું છું કે યુનિવર્સિટીને માટે વિશ્વવિદ્યાલય શબ્દ પણ નકામો છે કારણ કે આલય એટલે મકાન; તેમાં કાર્યવાદકો વગેરેનો સમાવેશ થતો નથી. વિદ્યાલય મંડળ બરાબર છે. બહુજ માથાકુટ કરી છેવટે એ શબ્દ મેં ડીક્ષનેરીમાંથી શોધી કાઢ્યો છે. ’

‘ ડીક્ષનેરી નહિ પણ ‘શબ્દકોષ,’ મેં સુધાર્યું. કારણ કે કાકાને હવે પરલાપનો એક શબ્દ ‘હરામ ખપે’ એવું મને લાગ્યું.

‘આ શી લમણાઝીક માંડી છે ! હવે તો કંઈ થયે ચડે તો સાહે, મ તમારી ધનરસિટીની પરિષદમાં ભરડો મૂકા. શીવાભાઈની, રૂખલી, જવું તું ત્યારે તો આખું ઘર માથે લીધું હતું ને આવી ત્યારે શીવાભાઈએ પૂછ્યું કે શું સાંભળી આવી ને શું જોઈ આવી ત્યારે કહે કે પોલીસવાળાએ મને અંદર જ પેસવા ન દીધી. ડાશીમા દારકે જઈ આવ્યાં, આ તમેય ઈ વડોદરાની જ વાતું કરો છે ને ?’ ‘લાઇબરી’માં ગયા વગર જ અચ્ચીકાકીને દુનિયા આખીની વાતો મળતી હતી એના ફેરામાં ગરદન જરા ભેંચી કરી.

‘રૂક્મણીએ આવી મયાં ! ત્યારે તો મારે તેમને મળવું જ પડશે. દારણ કે પેપરમાં અરે ભૂલ્યો છાપામાં પૂરી હકીકત ન આવે.’ નથુકાકાને યુનિવર્સિટીની હડફેટ ખરાબર વાગી હોય એમ જણાયું.

‘શું શોકારાં ! કહ્યું નહિ કે રૂખલી તો ધોયેલ મૂળા જેવી પાછી આવી છે. ભણ્યા તોય ગણ્યા નહિ મારા જેવી હોય તો પોલીસને હાથ ઝાલી હડપી દીએ. મ હવે વળી આ ગુજરાતી ધનરસિટીનું ડોંગળ કાઢ્યું. અંકરેચી ભણેલા હવે શું ગુજરાતી ફરી ભણશે !’

‘તને એવી વાતમાં શું ગમ પડે ? આ દેશનું બગડ્યું ઈ તમારા જેવી અભણ બાઈડીયુંથી. આ વિદ્યાયતમાં—’

‘તંઈ લાવોને વિદ્યાયતી બાઈડી ! ઘણી ખબર પડશે. અખબડી તો ગુજરાતી વાતું કરતા હતા ને હવે વિદ્યાયતી આવી !’ અચ્ચીકાકીએ જરા ઉચ્ચ સ્વરે પકડ્યું ને નથુકાકા ઠંડા પડ્યા.

‘જુઓને નકીરભાઈ ! શરૂઆતમાં તો જરા મુશ્કેલ આવશે. ભણેલ કે અભણ બધા ટેમલ કહીએ છીએ. હવે મેજ શબ્દ વાપરવો પડશે.’ અચ્ચીકાકીએ રસોડામાં પ્રયાણ કર્યું એટલે નથુકાકાને દિંમત આવી.

‘અંગ્રેજ શબ્દમાં કોઈ વખત ઘોરાળો પણ થાય છે.’ મેં ટેકા પૂર્યો ને આગળ ચલાવ્યું.

‘કોલેજ છાત્રાલયની એક વાત છે. હવે તો કોલેજ માટે પણ કોઈ ગુજરાતી શબ્દ શોધવો પડશે. એ પછી; પણ વાત જાણે એમ છે કે કામ કરવાવાળા બાપ નહાવાની કાટડીમાં લુગડાં ધોતી હતી ને એક વિદ્યાર્થીને અંદર નહાવા જવું હતું એટલે કહે છે કે ‘પુરીઆઇ! મારે બાથ લેવી છે. બહાર નીકળો.’

‘બાથ લે તારી માને’ પુરીઆઇ પૂર જોશમાં ઉછળી પડ્યાં ને મામલો વધ્યો. પણ બધા બેગા થયા તેમણે સમજાવ્યું કે અંગ્રેજીમાં નહાવાને બાથ કહે છે ત્યારે જ પુરીઆઇ જમ્યા.’

‘નકીરભાઇ! તમેય ભૂતને પીપળો ચોંધો છો ને! જુઓને બાયડીની વાત આવી એટલે કેવા ખીસ્ક્યા છે.’ એક હાથમાં કડછી ને બીજા હાથે ઓઢણું સરખું કરતાં ચંચી કાંકી રસોડામાંથી બહાર નીકળ્યાં; નથુકાકા ખડખડાટ હસતા હતા તે સીતેર માર્બલની સ્પીડે ચાલતી મોટર રસ્તામાં જેમ એકાએક ઠબી ગય એમ ઠબી ગયા.

૪

મનામણી

‘ના, ના ને ના; તમારા બાપનો બાપ ને તેનો બાપ અદ્વતી હોઠો પડે તો ચે હા નહીં પાડુ તે નહીંજ પાડું.’ યમ ઠોકી, કેડે હાથ દબ, વાંકી ઠોકી કરી ઠસ્સો કરીને ચંચીકાકી તાકી રહ્યાં.

ઝોચિતો ધડાકો થાય ને બાળક માની ગોદમાં ભરાઈ જાય એમ નથુકાકા મારી ગોદમાં ભરાયા. આ ધર જાણે બોમ્બરોનું ખાસ નિશાન કેમ હોય એમ રોજ નવા ધડાકા થયા જ કરતા. કોઈ દિવસ નથુકાકા તો કોઈ દિવસ ચંચીકાકી—નવો ધડાકો હોય જ. મને તો આ ધરમાં ગોઠી ગયું હતું. લેખો લખવા ‘કાઠિયાવાડ ટાઈમ્સ’ સિવાય બીજો હજી પગપેસારો થયો ન હતો એટલે હું તો નવરોજ હતો. ધરમાં બાળ બચ્ચાં નહીં એટલે ચંચીકાકી નવરાં; અને નોકરી ધંધો નહીં એટલે નથુકાકા પણ નવરા.

‘જેસેકું મીલા તેસા, તેસેકા મીલા તાર્ધ, ઓર તીન મીલકે તીતુની બખર્ધ’ એના જેવો અમારો તાલ હતો. નથુકાકા ‘લાઇબરી’-માંથી પાછા ફરે ત્યાં કંઈક તુકો લાવ્યા જ હોય.

શ્રીયુત ઓલિયા જોશી ‘હસહસાટ’ નામનાં પોતાનાં પુસ્તકમાં હસાવનારને સૂચના આપે છે કે ‘કલ્પિત કૃત્રિમ પ્રસંગો ઊભા કરવા કરતાં, આપણા જીવનમાં જે જે રમુજ દ્રશ્ય કે શ્રાવ્ય પ્રસંગો બન્યા હોય તે તે સ્મૃતિમાં રાખવા જોઈએ.’ એટલે આ ધરમાં ઘૂસવાની મને તક મળી એ તો ‘નસીબનાં ખેલ’ છે.

‘પણ સત્યનારાયણની કથા ઉપર તો નથુકાકા કરતાં તમને વધારે શ્રદ્ધા છે?’ મામલો શાંત પાડવા મેં ચંચીકાકીને કહ્યું.

‘પણ પૂછો તો ખરા શેની કથા માની છે? કથા કરાવવા જેવું છે શું?’ ચંચીકાકીનો જૂરસો ઓસરતો જતો હતો.

‘અરે નકીરબાઈ! તે દિવસ મજૂર મારો એટા છત્રી ઉઠાવી ગયોલો તેની મેં બાધા રાખી હતી તે-પાછી મળી ગઈ છે. પછી કંઈ કથા કરાવ્યા વગર ચાલે.’ નથુકાકાને જીવ આવ્યો.

‘છત્રી માટે સત્યનારાયણની કથા ?’

‘કેમ છત્રી ! સોળ સળીઆની અસલ હરણુ છાપની છત્રી; બહેને દસ વર્ષની જૂની પણ અત્યારે બજારમાં લેવા તો જવ !’

‘પણ મલી શી રીતે ! એ તો પૂછો.’ ચંચીકાકી બોલી ઉઠ્યાં.

‘દીવો ઝોલવીને અમે સૂતા ન સૂતાં ત્યાં તો પાસેના ઝોર-ડામાં સંચાર થવા લાગ્યો એટલે મેં જાણ્યું ખિલાડું હશે.’ નથુકાકા હવે અસલ સ્વરૂપમાં આવી ગયા હતા.

‘ખિલાડું શું ખાસો ધડધડાટ અવાજ થતો હતો ને ! મેં તો કહી દીધું કે નક્કી ચોર છે. પણ ભાઈ તો માથે ગોદડું ખેંચીને પડી રહ્યાં.’ ચંચીકાકીએ વાત આગળ ચલાવી.

‘ગોદડું ઝોલીને પડી રહ્યો કે પિસ્તોલ લઈને ઉભો થઈ ગયો હતો ?’

‘પિસ્તોલ !’ મારાથી બોલાઈ જવાયું. નથુકાકા જેવા જૂના જમાનાના માણસ પિસ્તોલ રાખે એ મને નવાઈ જેવું લાગ્યું.

‘હા હા પિસ્તોલ. છાપામાં વાંચ્યું કે ચોર ડાકુનો મુકાબલો કરવા વગર પરવાનાનો પિસ્તોલ; એ ડગલાં દૂર હોય તો ધાયલ કરી નાખે—એટલે તરત જ હસનખલ્લી જુસખખલ્લી સિદ્ધપુરવાળા, પોસ્ટ બોક્ષ સાડીગપતાલીસ, મુંબઈ, એ સરનામાથી પિસ્તોલ વળતી ટપાલે મંગાવી લીધી હતી.’

‘પણ અંધારૂં એટલે શું કરું ! નહિ તો સાક્ષાતે જીવતો જવા ન દેત. છતાંયે હિમત ન હાયો. તમારી કાઠીને ક્યાંક લાગી ન જાય એટલે એક હાથમાં તેને લીધી બાથમાં ને ખીજા હાથે—’

‘હ હં બોલતાં જરા તો શરમ રાખો.’ ચંચીકાકી વચ્ચે જ બોલી ઉઠ્યાં. ‘બીજા હાથે શું નહીરભાષ ખખર છે? એ તો ખવાજ જ કરવા લાગ્યા ને આ અંબાજી માતાની છખી, કપાટનો કાચ બધાનો કચ્ચરધાણુ કાઢી નાખ્યો.’

‘એ તો માણસ મેદાને ચડે ત્યારે એવું જ હોય. તને શું ખખર પડે? યુરોપમાં લડાઈ ચાલે છે તેમાં કંઈક મંદિરો ને મકાનો સાફ થઈ ગયાં-પણ નહીરભાષ! અંતે વાત ઠેકાણે આવી ગઈ, ચોરની રાડ ફાટી ગઈ. એ તો કહે બાધસાચ હું તો મનૂર છું. છત્રી મૂકવા આવ્યો છું. એમ કહી છત્રી સામે ધરી એટલે મેં પણ હથિયાર હેઠાં મૂક્યાં.’

‘પણ ઇ મારો રાયો આમ જાનોમાનો છત્રી મૂકવા કેમ આવ્યો ઈ નથી સમજતું.’ ચંચીકાકીને એ વિચારો મુંઝવતા હોય એમ લાગ્યું.

‘માફ કરજો. પણ વાત જાણે એમ છે કે વહીવટી ઓરીસમાં પહેલાં પટાવાળી કરતો એ રામલો હવે મનૂરી કરે છે તેની માફત મેં છત્રીનો પત્તો મેળવ્યો હતો. તેને કહેવરાવી દીધું કે નથુકાકા તો ફોજદારી કરવાના છે.’

ત્યારે મુઝો એમને એમ કેમ આપી ન ગયો તે રાતે ગુડાયો. ‘ચંચીકાકીએ વકીલની અદાથી કોસ કર્યો.’

‘ફોજદારી કેસનો રેચ એવો લાગ્યો હતો કે સામે આવીને આપે તો તો ચોર ને મુદ્દામાલ બન્ને હાથમાં જ આવે ને?’

‘તો તમારે સમજાવીને લઈ લેવી’તી.’

‘પણ મારે શીરો ખાવો હતો. મને ખાત્રી જ હતી કે તમારા સ્વભાવ પ્રમાણે બાધા રાખશે જ. પણ આ તો નથુકાકા પણ

અહાણુ છે એ તો આજે જ જાણ્યું, હવે જાણે એમ કરો, આપણે ત્રણ ને કથા વાંચનાર ગૌર સિવાય કોઈની જરૂર નથી. શેર શીરે હસાવી નાખો એટલે ચાલશે. કેમ હવે તો હા કહેશોને ?' મેં હસીને ચંચીકાકીને મનામણાં કર્યાં.

'હા ભલે. તમારા માનની ખાતર એકજ જ વાર હા; પણ આવી ખાધા માટે કોઈ વખત હા નહિ કહું એ શરત' ચંચીકાકીએ મન મોકળું કયું' ને નથુકાકાનો શ્વાસ હેઠો બેઠો.

મને થયું કે એકવાર તો કામ થયું વળી પ્રસંગ આવે જોયું જશે.

૫

ચીંથરે વીંટયું રતન

સત્યનારાયણની કથા માટે ચંચીકાકીએ હા પાડી એટલે બોટા-શંકર ભટ્ટને સામગ્રી સાથે નથુકાકાને ત્યાં સાંજે હાજર રહેવાની સૂચના આપવા ઘેર ગયો.

'સગાંવહાલાં ને સ્નેહીસંબંધીને કહેવરાવી દીધું છે ને ? નાની કથા કહેવાની છે કે મોટી ?' એક હાથમાં લોટો ને બીજા હાથે ખીડીની સટ લેતા બોટાશંકર જાજરુ જવાની તૈયારી કરતા હતા તે માંડીવાળી વાતે વળખ્યાં.

'મારી સમજ મુજબ, હું નથુકાકા ચંચીકાકી ને બહુ તો મારી આપડી ને છોકરાં સિવાય ખીજું કોઈ નહીં હોય એટલે નાની કે

મોટી કથા એ તો તમે જાણો મને ખર નથી કે ચંચીકાકીને કઈ ગમતી હશે.’

ખડું પુછા તો નાની ને મોટી કથામાં શું ફેર એ તો હું ચે સમજતો નથી પણ માનું છું કે ‘પરસાદી’ આરોગવા વહેલી મળી જાય તેવી રીતે કથા ઉકેલી નાખે તેને બોટાશંકર નાની કહેતા હશે.

‘તમેય શું જ્યાં હોય ત્યાં રખડ્યા કરો છો ? ચંચીકાકી ઘેર આવીને બેઠાં છ; હાલો ઝટ ક્યાંક ફાટી પડશે; તેને ઘેર પોલિસવાળા આવ્યા છે ને ઘર આખું ફેંદી નાખે છે. જાવું હોય તો જાગે પણ જોજો આપણે ઈ કાળી ડગલીના કામમાં વચ્ચે નથી પડવું.’ એટલું બોલતાં તો મારી બાયડી હાંફળી ફાંફળી થઈ ગઈ.

વસ્તુસ્થિતિ મારા જૂન્યેલ બેજામાં ઉતરી ગઈ. કારણ કે રસ્તામાં ઠેકઠેકાણે લોકો વાતો કરતા હતા કે રાતે બહારવટિયાએ ગામ બાંચું અને નથુકાકા ને ચંચીકાકીને ખાટલે બાંધી, રૂપિયા દસ હજારની મત્તા ઉઠારી પોલિસ આવતાં પહેલાં પલાયન થઈ ગયા.

ચંચીકાકીને થોડા આશ્વાસન આપી સાથે ‘લઈને નથુકાકાને ઘેર પહોંચ્યો ત્યારે ઇન્સ્પેક્ટર સાહેબે નથુકાકાની જુઆતી શરૂ કરી દીધી હતી, અને સવાલ જવાબ ચાલી રહ્યા હતા.

‘બહારવટિયા આગલે દરવાજો આવ્યા કે પાછલે ?’

‘આગલે દરવાજો આવે તો તો ઘરમાં પેસવાય શેનો હડ્ડ !’ નથુકાકા ખાટલા ઉપર બેસીને તબિયતથી ઠંડે કહેજે જવાબ દેતા હતા. મને થયું કે જરૂર કંઈક બાકવાના.

‘મીસ્તર સીધો જવાબ આપો.’ સાહેબ તડૂક્યા.

‘તે કહ્યું તો ખરું કે મારા દાગીના ને રોકડ રૂપિયા મળી દસ

હજારનું દેવાળું કઢાવતા ગયા; બાકી તો બંદૂકોની ઝડીઓ જીતી હોય ત્યાં પોલિસવાળાએ ન ગૂડાયા તો અમારું શું જોર ? હું ને ચંચલી એક ખીખની સોડમાં લરાઇને ડોળા ફાડીને જોયાં જ કરીએ ? શું સૂજે ? પૂછો ચંચલીને ?

‘ બળ્યું જરાક તો જ્ઞાન રાખો; વાત કરતાં ચે આવડે છે ? અત્યારે ક્યાં બહારવટિયા હતા ? ’ ચંચીકાકીનું કલેજું ઠેકાણે ગોઠવાઈ ગયું હતું. કારણ કે દસ હજારનો વાત નથુકાકાએ કરી ત્યારે મને પૂછતાં હતાં કે રાજ ચાલશે ?

‘ હુ ઇંજ ચંચલી ? ’

‘ ઇ ઇનીસપીટર શું બક્યા નકીરબાઈ ! ’

‘ એ તો એમ કહે છે કે ચંચીબાઈ કોણ છે ? ’ મેં સમજાવ્યું.

‘ કેમ કોણ છે ? કઇ દો’ને કે તમારા કાકાની પરણેતર ઓરત ચંચળબરી. આખું ગામ ઓળખે છે ને ? ’

આ દરમ્યાન સાહેબનું ધ્યાન કબાટના કાચ ને અંબાજી માતાની છત્રી તરફ ગયું હતું. તેમની આંખ ત્યાંજ ફરી ગઈ હતી.

‘ આઇ સી. જમાદાર ! જૂઓ ગોળી બહાર સામેથી થયેલો છે. પણ તે તરફ બારણું નથી ને આ લોકોને મારવાનો બહારવટિયાનો ઈરાદો ન હતો તો પછી એ તરફથી શા માટે ગોળી બહાર કર્યા હશે એ કંઈ સમજાય છે ? ’

‘ એમાં સમજવાનું શું હોય સાહેબ ! એ ક્યાં તમારી પેઠે ટ્રેઈનીંગ કોલેજમાં ખીચડા ખાઈને આવ્યા હોય તે નિશાન લઇ શકે ? પણ તો ચે મારા બેટા જ્યાં હોય ત્યાં ફાવે છે તો ખરા. ’ નથુકાકા વચ્ચેજ ફરી પડ્યા.

‘સટ અપ, મસ્તિર તમે પુલીસ જેવા લાગે છે !’

‘તે કેમ ન લાગે ? આ તમારા જેવું પાટકુલુ ને ટોપો ધાલે તો તમારા કાકા પૂલિસનેય પાણી ભરાવે ! કેમ નકીરલાઇ બોલતા નથી !’ ચચીકાકી રંઝમાં આવી ગયાં.

શું બેલું ? પોલિસવાળા, પંચવાળા બધા છાનું છાનું હસતા હતા. મને થયું કે હવે વહેલું પતે તો સારું નહોતો ક્યાંક ‘ધનીસ-પીટર’ની કમાન છટકી ને વધારે તપાસ કરતાં હસનઅલી જુસબ-અલી સીદપુરવાળાની વગર પરવાનાની પિસ્તોલ હાથ આવી જશે તો બાણ બગડી જશે. એટલે વચ્ચે પડી જેમ તેમ કરી સમજાવી જુથાની પૂરી કરાવીને ફક્ત ગૂમ થયેલ માલની જ માદી ઉપર વાત આવી.

નથુકાકાને મેં જેવા ધાર્યા હતા તેવા સરલ નથી એમ મને સમજાઈ ગયું; ચીંથરે વીંટ્યા રતન હતા. એમણે તો બરાબર દસ હજારનો તાળો મળે એ મુજબ દાગીનાનું વજન, કિંમત વજેરેની નોંધ કરાવી.

‘બીજી કંઈ ગયું છે ! પાછળથી લખાવશો. તે નહીં ચાલે.’

‘હા હા ગયું છે કેમ વળી ! મને તો પૂછ્યું જ ક્યાં છે ? તમારા કાકાએ તો એનું જ ગાયું. ઘરની માલ મિલકતમાં અડધી ભાગેદારી મારી છે. લખો, હું પરણી ત્યારે મારી દાદીએ કન્યાદાનમાં આપ્યા હતાં તે લાલ ચણેડી જેવાં હેમે મઢેલાં હાથીદાંતનાં એ બલોયાં—’

‘જમાદાર તમે લખી લેજો હું જાઉં છું; પછી સહી કરી આપીશ. આ લોકોએ આજે મારો જીવ લીધો.’ સાહેબ તપાસમાં આવ્યા હતા એ મહેરબાનીની ખાતર એમ તે માનતા હશે.

‘આ કાંઈ બીજી લૂંટનો માલ પકડાશે ત્યારે ઠોકી પાડીશ કે

મારું છે; તુझे લાગ્યો તો તીર નહીં તો થોયાં.’ અધા વેરાયા પછી નથુકાકા ખડખડાટ હસી પડ્યા, ને સામે હાથ ધર્યો.

‘રાખીએ બાધા; બાજનો શીરો બાકી છે, ચંચીકાકી બીજી વાર પણ હા પાડશે જ.’ મેં સામે ધરેલા હાથ ઉપર તાળી ઠોકી; ચંચીકાકી પણ મરકી ગયા.

૬

‘જીવતો રહે નર તો ફરી ખિછાવે ધર’

‘હે’ દીકરા ! તે ઈ મારા રાયા ધરમાંથી સંધુય લાઇ ગયા.’

પાછળ જાણે વાધ પડ્યો હોય એમ મુઠ્ઠી વાળીને મારા ધર તરફ એક શ્વાસે નથુકાકાને દોડતા આવતા જોઇ હું મારી બેઠકનાં બારણાંની બહાર નીકળ્યો ને ઉપર મુજબ એક ડોશીમાએ પ્રશ્ન કર્યો. નથુકાકા આ પ્રશ્નથી-જાણે વધારે ચમક્યા હોય એમ ડોશી તરફ જોયું ન જોયું કરી ખેલ પૂરો થતાં સરકસનો સિંહ જેમ પીંજરામાં પેસી જાય એમ ધરમાં પેસી ગયા.

“મારા બેટા લોહી પી ગયા નહીરબાઇ ! લાઇએરી તો લાઇએરીમાં, રસ્તા ઉપર, શાક મારકીટમાં જ્યાં જઈ ત્યાં જાણે કેમ હું બહુફેપી હોઉં અગર તો સિનેમાનું કાર્ટુન હોઉં એમ માણસો ટાળે વળી જાય છે. કેટલા બહારવટિયા હતા; શું શું ગયું; ‘ચંચીકાકી’ એજ એરકામાં સૂતાં હતાં કે બીજા એરકામાં; બહીક તો લાગી હશે-એવા હજારો સવાલ, જાણે કેમ પોલિસ અમલદારના દીકરા

હોય; એમ પૂછે જ જમ-કેટલાકને જવાબ દઉં !' નથુકાકા એક શ્વાસે બધું બોલી ગયા ને એઠકમાં એઠેલા ચારેક ગૃહસ્થોને જોઈ પાછા બહકયા.

'એ તો આપણાં સંબંધી છે. ન જોળખ્યા ? એ લોકો પશુ તમારે ત્યાં લૂંટ થઈ એ બાબતનો જ ખરખરો કરવા આવ્યા છે.' નથુકાકા બોલવામાં વધારે ન બાંધી નાખે એટલા માટે એં એતવણી આપી.

'સંબંધી, ખરખરો ?' નથુકાકાના હોઠ ફફડતા જ રહ્યા પશુ માળો ચોપડાવી કે શું બોલ્યાં એ અમે કાંઈ ન સમજ્યા.

'હ્યો હાલો લાલુજીભાઈ ! એક સપાટે દસહજારની માલમિલકત જમ પછી માણસ ગાંઠુ જ થઈ જમ ને ? આતો નથુકાકા છાતીચલા નહિ તો બીજો હોય તો ફાટી જ પડે.' ધરમાં પેસતાં જ નથુકાકાએ બળતરા કાઢેલ એ સાંભળીને જ આ ગૃહસ્થો ઉભા થઈ ગયા હતા તે હવે ધર બહાર નીકળી ગયા.

'હું અદા ! છ બાલવતિયા દાદીમાનેય લઈ ગયા !' મારું બીજા નંખરતું નંગ-બબલી, ફળીઆમાં રમતી હતી ત્યાંથી નથુકાકાનો આવજ સાંભળી દોડી આવી ને ધબ્બ લાંછને નથુકાકાના બોળામાં અંપલાવ્યું.

મને થયું કે હમણાં નથુકાકા એક ચોડી દેશે. પશુ પોતાને સંતાન નહિ એટલે મારાં છોકરાં ઉપર વહાલ રાખતા; ને વળી ચંચીકાકી સહીસલામત હેમખેમ ઘેર જ હતાં એટલે નથુકાકા મારા તરફ જોઈ મલકી ગયા ને બબલીના માથે હાથ ફેરવ્યો.

'દેવ પધાર્યા તમારા ઘેર ને પોઠિયો ખાય અમારે ઘેર !' મારાં શ્રીમતી નથુકાકા માટે ચાનો પ્યાલો લઈ રંગભૂમિ ઉપર આવ્યાં.

“આત્રે બોલે છે કે બકે છે” એમ મને લાગ્યું ને નથુકાકાને પણ તેમ જ લાગ્યું હતું કારણ કે હું તેમના સાથે જોઈ ને એ મારા સાથે જુએ.

‘હાય હાય ન સમજ્યા ! આ બબલીના બાપા તો કહે કે રાત્રી પાછ પછુ મઠ નથી ને બીજની ચોરીનો માલ પકડાય તો તમને તો પાંચ દસ હજાર મળી પછુ જશે; પણ આ માણસો અમારે ઘેર પ્રુછપરછ કરવા આવે ને ચાના પ્યાલા ઢીંચતા જાય છે.’ શ્રીમતીએ સ્પષ્ટીકરણ કયું” ને અમે બધાં હસ્યા.

ચંચીકાકીની ઘેર શી વલે ચતી હશે તેની શીકર નથુકાકાને પેઠી. તેમના આગ્રહથી હું તેમની સાથે ઉપડ્યો. ધર આગળ પહોંચતાં જ કબજાટ સાંભળી નથુકાકાના ચહેરાનો દીઠાર પાછો ફરી ગયો.

દસ પંદર બેરાંઓ ચાના પ્યાલા ઢીંચતા હતા. ચંચી કાકી પ્યાલા લાવવા ને લઈ જવામાં જ ફેરા મારી રહ્યાં હતાં. વાત એજ. બહારવટિયા શું લઈ ગયા ને શું ન લઈ ગયા. ચંચીકાકી તો ‘વજર છાતી’વાળાં નહીં તો બીજી બાથડી તો ફાટી પડે. એ તો સાઈં થયું કે નથુકાકાને કે ચંચીકાકીને ગોળી ન લાગી. પૈસા તે મળી રહેશે. એ કાને આંગળાં ખોસી નથુકાકા બેઠકના ખંડમાં પેસતાંની સાથે જ અચકાઈ ગયા.

છોકરાંએ શેતરંજ બગાડેલી તે એક બાઈ સાફ કરી રહી હતી. એ છોકરા વળી ખાટલે જ ચડી બેઠા હતા. એક છોકરો વળી નથુકાકાનો ડંડો લઈ ‘જોઈલે બંદો પારવટિયો’ એમ કહી ડંડો સામે ધરે ને ‘ભમ ભમ’ કરતો જાય ને જ્યાં આવે ત્યાં ઠોકે રાખે. કબાટનાં કાચ એ ત્રણ વધારે ફૂટી ગયા હતા. એ ત્રણ છપ્પીઓ નીચે પડેલી હતી. નથુકાકાનાં છાપાં, કપડાં બધું અસ્તવ્યસ્ત કરી નાંખ્યું હતું.

‘એમ બહારવટિયાના દીકરા બહાર નીકળ.’ નથુકાકાનો જુરસો રોકાયો રોકાય તેમ નહતો. છોકરાં ને બધી આપડી, બોમ્બ પડે ને માણસ ભાગે તેમ ભાગી નીકળ્યાં.

‘કાં નથુકાકા છો કે ! ગળબ ચઢ મયો.’ કપડાં ઉતારીને નથુકાકા બેસવા જતા હતા ત્યાં બહારથી અવાજ આવ્યો ને ખારીમાંથી ડોકું કાઢી અમે જોયું તો ગાડામાંથી બે મરદ, ત્રણ સ્ત્રી ને બે નાનાં છોકરાં ઉતરતાં હતાં.

‘નકીરભાઈ ! હું શું કરું ?’ નથુકાકા રહું રહું થઈ રહ્યા ને મને દયા આવી.

‘કેમ ભાઈ ? કાતું કામ છે ?’ અંદર પેસે તે પહેલાં ખારણે આડા હાથ દઈ હું ઉભો રહ્યો.

‘નથુકાકા અહીંઆ જ રહે છે ને ! આતો અમારા ગામના હવાબદારે વાત કરી કે બહારવટિયાએ નથુકાકાતું ધર લૂંટયું એટલે અયું કે લાવો ખબર કાઢી આવીયે.’ એક જણે આગળ આવી કહ્યું.

‘નથુકાકા રહેતા તો અહીંજ પણ અપશકનિયાળ ધર માનીને ધર બદલી નાખ્યું છે અને મન હળવું કરવા વેરાવળ તરફ સમાવહાલે હિપડી ગયાં છે.’ એમ કહી મેં ખારણું બંધ કર્યું.

‘નકીરભાઈ ! આ શું બાકયું !’ નથુકાકાએ હળવેથી કહ્યું ને અંત્રીકાકી પણ સજડ થઈ ગયાં.

‘કંઈ નહીં એતો જે થયું એ ખરું. તમે પાછલે ખારણેથી મારા ધર ભેગા થઈ જાવ ને હું આગળને ખારણે તાળું મારીને આવી પહોંચું છું.’

નથુકાકા અને અંત્રીકાકીએ પાછલાં ખારણા તરફ પ્રયાણ કર્યું.

‘ગામોતરૂં’

‘તારો ધણી મરે તારો જો !’

‘તું તારે પડી રે’ને; ગાડીત તો બળદને હાકોટે છે; તારો ધણી તો આ ખેમકુશળ બેઠો.’ અર્ધ નિદ્રામાં ને અર્ધ જાગત દશામાંથી ચંચીકાકી હડક દધને બેઠાં થઇ ગયાં હતાં તેને સંબોધી નથુકાકાએ કહ્યું. તે હસ્યા ને મને પણ હસવું આવ્યું. ચંચીકાકી દ્રુટિયા વાળી પાછા ગોઠવાય ગયાં.

‘અમ્યા, બળદ માગીને લાવ્યો છે ?’

‘કેમ માગીને ! આઠ વીહું ખરચ્યા છે; હજુ તો પૂરા બે મહિનાયે નથી થયા, હોવે’ માલીકીહક ઉપર છીણી મૂકાય છે એ ગાડીતને ન ગમ્યું હોય એમ લાગ્યું; તેના અવાજમાં આપનો માલ છે એમ બતાવવાની મજામતા હતી.

‘હશે બાપા હું તો અમથો પૂછતો હતો. તેં એમ કહ્યું ને કે ‘તારો ધણી મરે’ એટલે મેં જાણ્યું ધણી કાંઈ બીજો હશે; નહિ તો જોહું કંઈ કાંઈને મરવાતું મન થાય છે ?’ વાતે પંથ કપાય એ હેતુથી નથુકાકાએ આગળ ચલાવ્યું.

‘હ તો એમ કે’વાય; બાકી જોહા કંઈ મરી જઈએ બીજે. તમને ગમ ન પડે. અમારે બેઠુને બળદ પહેલાં ને છોકરાં પછી એકબે બળદને સોબન ન લાલીએ.’ અમારી મૂર્ખાંમિ ઉપર ગાડીત મૂઝાં હસ્યો ને ‘ડા...લા’ એમ કહીને બળદનું પૂછકું આવ્યું.

‘સોગન ખાવા ને સોગન દેવા એનો શું અર્થ હશે ! મને તો કંઈ સમજતું નથી. લાડો ને લાડી પરણીને પાટે બેસે પછી કોણ જાણે ફેટલીયેવાર ‘તમારા સોગન’ ને ‘મારા સોગન’ના ઉમળકા ઠલવી નાખતા હશે પણ ધર સંસારનું ગાડું આમળ ચાલે ત્યારે છ સોગન ને બોગન બધુંયે.....’ એક હાથે ચીટિયો ભરી બીજો હાથ ચંચીકાકી આડે પડ્યા હતાં તેના સામે ધરી નથુકાકાએ તેમની હાજરીનું મને જ્ઞાન કરાવ્યું.

‘કોક તો વળી મારા બેટા વાતે વાતે આપનાં સોગન ખાય ને આપ કાં તો મરી ગયો હોય.’ વિષયને વળગી રહી નથુકાકાએ આગળ ચલાવ્યું.

‘ને કોઈ વળી ભગવાનના ને કોઈ અંબાજીના ને કોઈ.....’

‘સોગન ખાય એ સદાય જૂઠું. નકીરલાઈ ! તમારા કાકા કહેશે ‘તારા સોગન શાક લાંબને હું હમણા આબો સમજ, ત્યારે ભાઈ ત્રણ કલાક લાંબભરીમાં પડી રહે.’ ચંચીકાકીએ પડખું ફેરવ્યું ને અમે શાંત થઈ ગયા.

દસ હજાર રૂપિયાની મત્તા બહારવટિયા લૂંટી ગયા તેનો ખરખરો કરવા આવેલા નથુકાકાના સગાવહાલાને ઘરમાં પેસે ત્યાર પહેલાં જ ધોયેલા મૂળા જેવા વિદાય કરી, હું નથુકાકા ને ચંચીકાકી મારે ઘેર ગએલા. ચતાં થઈ ગયું પણ ગામમાં રહેવામાંયે સાર નથી ! નહિ તો આજીવનના સગાવહાલાં રોજ જીવ ખાશે એમ તો નથુકાકા ને ચંચીકાકીનાં મનમાં પણ ઠસી ગયું.

‘પણ જવું ક્યાં’ એ વિકટ સવાલ હતો, ‘હાલોને જત્રાએ, મનખાદેહ કેંઈ ફરી ફરીને આવવાનો છે ?’ એમ ચંચીકાકીએ

મૂચના કરી ત્યારે નથુકાકાનું મન પણ અડધું તો પલળી ગયું. 'પણ તો તો અમેય આવીએ' એમ જ્યારે મારી બાથડીએ કહ્યું ત્યારે બબલો, બબલી ને બચુડાની માયાને લઇ આ 'ગાડી ચીકાર'ના જમાનામાં શી રીતે રહેવામાં મુસાફરી કરવી એ વિચારે મને કંજરી છટી.

મારાથી બહુ દિવસ બહાર રખડાય નહીં; બહારવટિયા પકડાય તો ઓળખ માટે મારે જવું પડે. ગેરહાજર હોઉં તો પછીથી પોલીસવાળા લોહી પી જાય. મારી મુસીબત કળી જવાથી નથુકાકા મારી મદદે આવ્યા.

બહુ જ વાટાઘાટ પછી અમે એ નિર્ણય ઉપર આવ્યા કે હસેક ગાઉ દૂર લાલપર ગામે મારા સંબંધી ચકાભાઇ શેઠને ત્યાં મહેમાન થઇને, મારે, નથુકાકા ને ચંચીકાકીએ જવું ને સવાર પહેલાં ગાડું જોડાવી છ થઇ જવું.

ને ઉપર કલા મુજબ અમારું ગાડું આગળ ધપી રહ્યું હતું.

'રસ્તો તો બરાબર છે ને ?' ગાડીત આડાં ઉપર માથું ધાલી ઓડાં ખાતો હતો એટલે નથુકાકાએ કહ્યું.

'હોવ લાલાપર તો સો ફેરા જઇ આવ્યો હમણ.' એમ કહી ગાડીતે આડું અવળું જોયું ને કંઇક વિચારમાં પડ્યો.

'એટીના બાપ ! રસ્તો તો બે ગાઉ પહેલાં ફંટાયો ને મારી સાફના આ બળદે જોયા વિના દીધે જ રાખ્યું.'

બળદને દીકરા કરતાં વધારે ગણનાર ગાડીતે હવે તેમને સાળાપદ આપ્યું એથી અમને હસવું આવ્યું. જો કે એને બે ચાર ગાઉનો ચકાવો ખાવાનો એટલે ચીક તો ચડી; પણ ગાડું ઉપડ્યું ત્યારે જ

ચંચીકાકીએ કહેલું કે અપશુકન થાય છે. કારણ કે કુતરાંએ કાંતો પૂછડી ને કાંતો કાન પટપટાવ્યા હતા.

રાતનો ઉજળગરો એટલે પછી તો મને ને નયુકાકાને પણ ઝોકું આવી ગયેલું. ગામમાં પેસતાં જ ગાડીતે કહ્યું કે લાલપર આવી પહોંચ્યા ત્યારે ગધેડાને ડફણાવતો કુંભાર સામે મળ્યો. તેને પૂછતાં ‘સનાન’ સમાચાર મળ્યા કે ઘેર તાળું મારી ચકાભાષ શેઠ આવડી છોકરાં સાથે ગામોતરે ગયા છે.

૮

“ જીવનનાં વહેણ ”

‘ બાલ્યા તમારા દસ હજાર ! માઈં તો માથું ફૂટી ગયું. ’

અમે ગામોતરે નીકળ્યા ને ચકાભાષ શેઠને ય ગામોતરે જવાનું કેમ સૂચ્યું હશે; નીકળતી વખતે કુતરાંએ કાન કે પછી પૂંછડી પટપટાવી અપશુકન કેમ કરાવ્યા હશે; નયુકાકા ને ચંચીકાકીને લાલપર ઢસડી લાવવાની મેં ક્યાં ઉપાધિ વહોરી? એવા વિચારોમાં હું અટવાયો હતો ત્યાં તો ‘ઉતરવાના ડેકાણું નથી તંબ ઇંચા શું જખ મારવા ગૂડાયા છે? ઢાંઢાને ક્યાં સુધી છુપે માઈં? હું તો જાઉં છું ભગતને ઘેર; પાછા ટળવું હોય તો સાબદા રહેજો; દૂંઘણ કરીને અબધડી આવું છું. ’ —ગાડીતે જોતરાં છોડી બળદને વહેતા મૂક્યા ને ગાડું ઉલથું; ચંચીકાકીનું બોકું બૂટકાયું પાટીયા સાથે; નયુકાકા ચંચીકાકી ઉપર ને હું નયુકાકા ઉપર.

‘ હાલો પાછા. ૫ ઇનીસપીટર અને ગામલોકોને કહી દે’શું કે

બહારવટિયા ફારવટિયા કાઢ આબ્યા નો'તા. મારો રોયો ધરમાં બહામ રીયો એનાં કરતાં છત્રી મૂકીને જતાં રહેતાં મળૂરને શું પથરા પડ્યા હશે ! ' ચંચીકાકીએ બન્ને હાથે માથું પકડી રાખ્યું હતું.

' ધરમાં ધૂસ્થો ત્યારે મારી નજરે પડ્યો હોત તો સાબાને ખબર પાડી દેત. ' છત્રીની જ આ બધી રામાયણ છે એમ નથુકાકાને પણ લાગ્યું.

' પાડી ખબર ! એણે છત્રી સામે ધરી ત્યારે તો લાઇ લેતાં લાઇનાં હાથ પગ ધ્રુજતા હતા. એ તો મેં લાઇને ઠોકાણે મૂકી એમ કહો. '

આમ તો મારાં બેળમાં બૂસું ભરેલું છે પણ કાંઈ વખત સૂરણના ઝરણ વહેવા માંડે છે. કંઈક એવો જ રસ્તો સૂજ આવે કે સમય સચવાય જાય; પછી પરિણામ ગમે તે આવે. નથુકાકા ને ચંચીકાકી લમણાંઝીક કરતા હતા દરમ્યાન ફૂલીબેન મહેતીજીને ઘેર ધામા નાખવાનું બની શકે તેમ છે એમ મેં નક્કી કરી નાખ્યું. ફૂલીબેનની દોકરી કલી કુંવારી હતી ને ચંચીકાકીના બાઇનો છોકરો રસીકા પણ કુંવારો એટલે કલીનું માથું કરવા આબ્યા છીએ એમ ઠોકી બેસાડ્યું.

પાસા સવળા પડ્યા. ચંચીકાકીએ તો મારા દુખણા લીધાં. ફૂલીબેનને ઘેર જઈ વાત કરતાં મા દોકરી બન્ને મારી સાથે ગાડું પડ્યું હતું ત્યાં સુધી આબ્યાં ને પોટકાં જિંચકવામાં પણ મદદ કરી.

ચંચીકાકીને આ ધરમાં બડીબરમાં ગોઠી ગયું. ફૂલીબેનને 'સમજ પડી, આ વાત તેમ છે, આ વાત આમ છે' એમ ચીપી ચીપીને બોલવાની ટેવ હતી; નથુકાકાને પણ સાંભળવાની મજા પડતી હોય એમ લાગ્યું.

‘મારી ક્લી જેવી તો જીવરી છોકરી કોક પાકે, સમજ પડી ! ત્રીજી ચોપડીમાંથી પાંચમીની પરીક્ષા આપી ને પહેલે નંબરે પાસ થઈ; સીવણુ ગૂંથણુ તો એના જેવું કાઢવું નહીં; દસ જણાની રસોઈ કરવાની હોય તો વાત વાતમાં કરી નાખે; પાણીનાં ખેડાંએ ભરી આવે, સમજ પડી ? તેનાં બાપ પાછા થયા ત્યારે તે બે વર્ષની—’

‘મારો રસીક પણ કંઈ ઓછો નથી ફૂલીએન ! મોટી ઇસ્કુલમાં (કોલેજ) અંકરેચી ભણે છે; બેલબોટ રમે છે; ઝારા જેવું ખેટ આવે છે ને ઇ ચે રમતાં આવડે; ક્રાટ પાટલુણુ પહેરીને પટીયાં પાડે ત્યારે જીઓ તો જાણે મુઓ સાહેબલોકનો છોકરો. મારે પેટ સંતાન નહીં એટલે તમારા કાકા તો કહે છે કે રસીકાને ખોળે બેસાડીએ.’ ક્લી કરતાં રસીકા ઓછી માયા નથી તેનો ચાંચીકાકીએ સ્ફેટ કર્યો.

ગાડી પાટે ચડી ગઈ હતી. ખાવા પીવામાંથી પરવાર્યા બાદ હું ને નથુકાકા જરા આડા પડ્યે થયા; ફૂલીએન કન્યાશાળામાં હાજરીની ખાતર હાજરી આપવાં ગયાં, બાકી તો શાળામાં ન જાય તોયે કેાણુ પૂછે ? ગામડામાં ખાતાના મુખ્ય અધિકારીઓ આવી બાબતમાં સ્વતંત્ર હોય છે.

ચાંચીકાકીએ ક્લીનો ચાજ સંભાળી લીધો ને તેનું માથું હોળવામાં, તેની સાથે બેસી રસોઈ તૈયાર કરવામાં એવા અનેક કામોમાં, બાપનું ઘર ગણી રોકાઈ રહેવા લાગ્યાં.

બીજાદિવસે ફૂલીએન તો નથુકાકા સાથે અનેક ચાલુ પ્રશ્નોની છીણવટ કરવા લાગ્યા. નથુકાકાએ ‘લાઈબ્રરી’ માથી સમાચારોનો બંડાર બેગમાં ભર્યો હતો તે સાંભળી સાંભળી ફૂલીએનની નજરમાં નથુકાકા અદ્ભુત પુરૂષ જણવા લાગ્યા.

‘ સમજ પડી ? મને નથી સમજતું કે વડોદરા નરેશ એક પત્ની ઉપર બીજી પત્ની કરે તેમાં દુનિયાને શું ? ’

‘ તમને નથી સમજતું તો ‘ સમજ પડી ’ એમ અમને કહો છો એનો શું અર્થ એ અમને નથી સમજતું ’ એમ ફૂલીબેનને કહી નાખવા મને મન થઈ આવ્યું પણ બોલીને બગાડ્યા વગર બે ત્રણ દિવસ કાઢી નાખવા એમ જણી હું ઉઠીને આવ્યો ગયો.

‘ એ પ્રશ્ન જ મંદાન ગંબીર છે. લેખકો લખી લખીને થાક્યા પણ એમાં કાઢીને સમજ પડે એવું છે જ નહિ. દાખલા તરીકે તમારી કાકીને સંતાન નથી એટલે હું બીજી પત્ની કરું તોયે સમાજ તો મને લઈ નાખે. પણ.....’

‘ સમસ્ત સમાજનો સર તો ગાડરિયા પ્રવાહ જેવી આદતમાંથી ઉદ્ભવે છે પણ વ્યક્તિગત જીવન જોઈએ તો કયો પુરુષ કે સ્ત્રી કોઈ પણ પ્રકારની ખામી વગરનાં હોય છે ? સમજ પડી ? એમ તો વિધવા વિવાહ—’

‘ તમારા કાકા સાથે વાતોમાં ઉતરશે તો માથું પાકી આવશે ફૂલીબેન ! એતો લાઇબ્રેરીમાંથી રોજ નવું તોફાન શીખી આવે છે. ’

ચંચીકાકી કહીતો ચાન્ડો છોડી ઓરડામાં આવ્યાં ને ફૂલીબેન વાતો કરતાં કરતાં નયુકાકાને પાસે આવી ગયાં હતાં તે બોલતાં અટકી જરા આંધાં ખસી ગયાં.

નયુકાકા ને ફૂલીબેનની વાતોનું વહેણ જે તરફ વળતું હતું તે ઉપરથી મને તો થયું કે એ બંનેની ગાડી ‘મીટર જેબ’ના પાટા ઉપરથી ‘ઓડોમેટર’ના પાટા ઉપર ચડી રહી હતી. જે થાય તે ખરું.

‘મીની બુદ્ધિ પાનીએ !’

‘અજરાત યુનિવર્સિટી અસ્તિત્વમાં લાવવા હમુ તો ફેટલાયે મોઝ આપવા પડશે નહીંરહા...મ્ !’ માથા ઉપર પાટો બાંધ્યા હતા તેની ઉપર હાથ ફેરવતાં નથુકાકા પથારીમાંથી અડધા બેઠા થઈ ગયા.

‘હું તો હજુયે કહું છું કે આવા અખતરાઓ માટે ગામડાની મજા તૈયાર નથી, સાક્ષરો અને શેઠીઆઓ શહેરમાં કુટી લેશે.’

‘તમને ખબર નથી. આવાં છમકલાં તો સાક્ષરો ને શિક્ષિત વર્ગની સભાઓમાં પણ થાય છે. એ લોકો પણ ફક્ત કલમથી લહે છે એવું નથી; કાઠવાર ખુરશી ને ટબલ પણ ઉછાળે છે,’

‘હુઃખાવો કંઈક નરમ પડ્યો કે નહીં ?’ ફૂલીબેને આવી નથુકાકાનાં માથા ઉપર હાથ ફેરવ્યો. ને તે બન્નેની આંખોમાં કંઈક એવા પ્રકારનાં લાવો જણાયાં કે મને ત્યાંથી ઉઠીને જતા રહેવાનું ઠીક લાગ્યું.

નથુકાકા ને ફૂલીબેનનાં દિલનો સુમેળ વધતો જતો હતો. ચંચીકાકીને આનો ખ્યાલ હશે કે કેમ એ મને સમજતું ન હતું પણ એ તો કલીમાંથી નવરાં થતાં ન હતાં એટલે નથુકાકા ને ફૂલીબેનને સાથે બેસવાનો મોકો મળી જતો હતો. હું જ ફક્ત બીજડ એરંડા જેવો એકલો પડી જતો હતો; ઘેર પાછા ફરવાની વેતરણ કરતો

હતો પણ ન તો નયુકાકા કે ન તો ચંચીકાકી ઘેર જવાનું નામ પણ લેતાં હતાં.

ફૂલીબેનને પેતાનાં જ્ઞાનનું અભિમાન હતું ને 'બાઈભરી'માંથી મેળવેલ જ્ઞાન માટે નયુકાકાને પણ ખુમારી હતી. મેં તો બહુ મેં કહેલું કે ગામડામાં ગુજરાત યુનિવર્સિટીની વાતમાં કોઈ સમજશે પણ નહિ પણ બ્યારે, ગામડાંની જનતાને તૈયાર કરવા માટે સભા ભરવાની તો આવશ્યકતા છે એ વાતને એ જાને વળગી રહ્યા ત્યારે હું પાછો પડ્યો.

ગામમાં ફૂલીબેનનાં લણતરનું કંઈક વજન હતું એટલે મુખીએ મને કમને રાતે સાદ પડાવી દીધી કે ચોરામાં આવતી કાલે સવારે અમાન નયુકાકાનું બાપણું છે.

આવો પ્રસંગ આ ગામમાં કદાચ પહેલી જ વાર હશે. ફૂલીબેન, કહી ને હું અગાઉથી ચોરામાં હાજર થઈ ગયા હતા; નયુકાકા ને ચંચીકાકી શણગારેલ ડમણિયામાં નિયત સમયે 'પધારવાના' હતા.

'એલા ઇ નયુબાઇ શેની કયા કહેવાનો છે ?' ઓડિયન્સમાં અબાલ વૃદ્ધ ચાલીસેક માણસોનો સમૂહ ભેગો થયો હતો તેમાંથી ડોશીએ પાસે બેઠેલા જીવાનને પ્રશ્ન કર્યો ને માફ ધ્યાન ત્યાં ખેંચાયું. ફૂલીબેન તો ઘેર જાણે લગન આવ્યાં હોય એમ અહીંથી તહીં ફરી રહ્યાં હતાં એટલે એકલો પડતાં લોકોની વાતો સાંભળવાની મને ઠીક તક મળી મઠ.

'કોણ જાણે કયા કહેવાનો છે કે બીજું કંઈ ! મુખીને પુછ્યું તો તેને પણ કંઈ સમજ પડતી નથી. મેતીજી તો કયે છે કે ગુજરાતનાં લોકોની બોલીનું બાપણું છે !

'તે ઇને શુ બાળવું છે ! મેં તો જાણ્યું કે કંઈ રામાયણ કે

મહાભારતની કથા હશે; ગુજરાતનાં લોક કેમ બોલે ને શું બોલે ઈ આપણે શું કામ ?

‘મને તો કંઈ શરધા નથી, મારા રાયાએ એક ભગતડી ભેગી રાખી છે. દીલાં ટપકાં કાંઈ નહીં ને જાણે શાહુકારનાં દીકરા; ભભકાબંધતો કપડાં ધાલે છે.’ બીજી ઝોરતે બળાપો કાઢ્યો ને ચંચીકાકીને ભગતડી બનાવ્યાં એ સાંભળીને મને હસવું આવ્યું.

એવામાં કમણિયું રમઝમ કરતું આવી પહોંચ્યું. પુલીએન હાર ભાળે નયુકાકાને આવકાર આપવા ગયાં. નયુકાકાનાં ગળામાં હાર પડ્યો ત્યારે તેમનું દિલ ખીલી ઉઠ્યું હશે એમ જણાયું પણ આ બધો ‘લાઇબરી’નો ઝોધો બળાય છે એ વિચારે ચંચીકાકી અંદરથી બળી જતાં હશે એમ દેખાતું હતું.

નયુકાકા વટથી ખાટલા ઉપર વિરાજમાન ભવેત ને તરત જ પુલીએને આ પ્રસંગ માટે ખાસ તૈયાર કરેલ ગીત કહીએ શરૂ કર્યું.

પધારો, મેઘિરા મહેમાન પધારો, પધારો;
ગુજરાતી ભાષામાં કરવા સુધારો, વધારો.
વડોદરાની પરિષદે નક્કી કર્યું આ મોટું કામ,
આપે ઝડપ્યું બીડું ભારી જગાડવાને ગામે ગામ.
નયુકાકા શુભ નામ તમારું, ચંચીકાકી દેતાં સાથ;
ગાંધીજી ને કસ્તુરબા જાણે પધાર્યા સંગાથ.
ગુજરાત યુનિવર્સિટીનો ઝંડો ઉંચો રહે હમારો;
જય જયકાર આજે બધા મળીને પુકારો, પુકારો—

ગાયન પુરું થતાં પુલીએને તાળીઓ પાડી પણ એકાદ બે છોકરાં સિવાય કોઈએ સાથ ન દીધો.

‘નકીરભાઈ! કહી તો કહી જ છે. જાણે અપસરાનો અવતાર!’
ચંચીકાકીએ કહ્યું ને મેં હઠારમાં માથું ‘ધૂણાબુ’.

‘ભાઈઓ ને બહેનો!’ શરૂઆત કરતાંની સાથે નથુકાકા ખાટલા ઉપર ઉભા થઈ ગયા હતા.

‘તમને બધાને ખબર જ હશે કે થોડા વખત પહેલાં શ્રી.
‘વડોદરાને વડલે’ સાહિત્ય પરિષદ ભરાએલ હતી. તેમાં નક્કી થયું
છે કે ગુજરાત ‘યુનિવર્સિટીની ખાસ જરૂર છે ને દરેક ગુજરાતી ભાષા
બોલતા આબાલવૃદ્ધ નરનારીની ફરજ છે કે—’

‘આતો કાઠિયાવાડ છે! ગુજરાતીની વહિ’ વચ્ચે એક શ્રોતાજન
બોલી ઉઠ્યો.

નથુકાકા બોલતા હતા કે બકતા હતા એ કાઠને સમજ પડી
હોય એમ ન લાગ્યું કારણ કે અત્યાર સુધી એક બીજા સામે ડાચાં
વકાસી બેસી રહ્યા હતા; તેમની પથ્ય હવે ધીરજ ખૂટી.

કાઠ કહે ‘એલા આતો વટલાવવા આવ્યો લાગે છે!’ કાઠ
કહે ‘લાગ પીધી લાગે છે,’ ઠાકર મંદિરની બહાર કાઢો’ એવા
કોલાહલ વચ્ચે એકાદ જુવાન નથુકાકા પાસે પહોંચી ગયો. ને હાથ
ઝાલી હસડયા; વળી બીજા એક લાકડીને ગોદો મેલ્યો જે નથુકાકાના
માથા પર આવ્યો; ફૂલીએ વચ્ચે પડ્યા એટલે મામલો કાંઈક શાંત
પડ્યો ને નથુકાકા મૂઠી વાળીને કહીએ તો, જીભી પૂંછડીએ નાઠા.

કેટલાક તો નથુકાકાની પાછળ પડવા તૈયાર થયા પથ્ય ચંચી-
કાકીએ સમય સાચવી લીધો ને તેની અક્કલ ઉપર હું આધરીન
થઈ ગયો.

‘મારી રાધાને કાને ઝાલ અબૂકે’

ચંચીકાકીએ ધૂન લગાવી ને ઉશ્કેરાએલા પુરખો અને સ્ત્રીઓ નયુકાકાની પાછળ પડવાનું પડતું મૂકી સાથે એસી એકી સાથે ત્રીસવા લાગ્યા કે:—

‘મારા રાધા ને કાન બે ઝાલર બૂંકે’

મને થયું કે ‘સ્ત્રીની બુદ્ધિ પાનીએ’ એમ કહેનારા લોકો ખડ ખાધ છે. કાને ઝાલ ઝખૂંકે કે ઝાલર બૂંકે એ બહુ મહત્વની વાત ન હતી.

૧૦

“જીવન હાસ્ય”

‘તમે તમારે આયડ્યા કરોને; બાયડી છોકરાં પડ્યા ખાડમાં. બચુડાને તો ઝાડા ને ઊલટી ચર્મ ગયા છે, લગરાન બચાવે ત્યારે. બખલીનો તો પગ લાંગી ગયો છે. કાણુ જાણે દરબારની માનીતી ઘોડી કે વહેરી મરી ગઈ એમાં ત્રણ દહાડાની હડતાલ પડી ને દાણાએ પડોડાશીતે ત્યાંથી માગી લાવી ત્યારે ખીચકું બાફ્યું. એ મારી મા આ રે !’

સિનેમા દ્રિષ્ટિમાં નાયિકા બેવકા નીવડેલ પુરુષને ગોખી રાખેલ શબ્દમાં, ખરજનાં મુરથી શરૂ કરી નિષાદના સર સુધી એક શ્વાસે પહોંચી ઝટકી નાખે છે તેમ ઘરમાં પેસતાં જ મારી બાયડીએ મારો ઉપડો લીધો ને હું બારણામાંજ થીજી ગયો.

આવેશમાં આવેલ માણસ સાથે દલીલમાં નહીં ઊતારતાં મૌન પકડવાથી તેનો ગુસ્સો શાંત થાય છે એમ સાંમળેલું એટલે જાણે

મેં ભારે ગુ-હો કર્યો છે એમ સમજું છું એવું જાયું કરી કોટ ટોપી ઉતારી ડેકાણે મૂક્યાં ને મારો બેટો બપલો 'બાપા ! શું લાબ્યા !' એમ કહી સોડમાં બરાયો તેને પોટલામાંથી 'ગળપાપડી'નો કટકો આપી તેની સાથે વાતે વળગ્યો એટલે બાપડી આંસુ લૂછતી રસોડામાં ગઈ.

બાપનો જીવ છે ને ! બબ્બી ને બચુડાને જોવા ધીરે પગે એરડામાં ગયો તો 'લે આ ધુધરો વગાડશું' એમ બચુડાને બબ્બી સમજાવતી બપ ને બચુડાને ખવરાવવાની બિરિકટ મોઢું ફેરવીને ખાતી બપ. મારા મનને શાંતિ થઈ કે ઝાડા બિલટીથી બચુડો મરવા પડ્યો નથી ને બબ્બીને હાડવૈઘને ત્યાં બિંચકી જવું પડે તેમ નથી.

જીવન એટલે હાસ્ય.

આપણે જેને દુઃખ માનીએ તે ઘણી વખત બીજાને મન હાસ્યનો વિષય બને છે. ટ્રેનન ઉપડવાનો વખત થઈ ગયો હોય ને પુરૂષ હાથમાં પોટલાં લઈ આગળ દોડ્યે જતો હોય, પાછળ બાપડી ને ત્રણ ચાર છોકરાંની લંગર; કુળાંની છાલ કે એવી બીજી કોઈ વસ્તુ ઉપર પગ આવવાથી પુરૂષ લપસે ને ઉપડતી ગાડીને સાષ્ટાંગ દડવત કરે ત્યારે ટ્રેનમાં બેઠેલા માણસોને સદજ હસવું આવે છે.

તવંગર ગરીબોની લાચારી ઉપર હસે છે; રાજા પ્રજાની ગુલામી ઉપર હસે છે; વિદ્વાન કે સાક્ષરોમાં મતભેદ થાય ત્યારે એક પક્ષ બીજાની બીજી સમજ ઉપર હસે છે; શસ્ત્રધારી નિઃશસ્ત્ર ઉપર હસે છે; અશક્તા બક્તજન ઉપર હસે છે, જ્યારે ગરીબ તવંગરની ખુમારી ઉપર, પ્રજા રાજાના ગુમાન ઉપર, હથિયાર હિત પુરૂષ મુંજની માફક તૈક્ષ્ણ ઉપર ને ઇશ્વરપરાયણ પુરૂષ સામાની નાસ્તિકતા ઉપર હસે છે.

ખરી રીતે તો મારી આયડીનાં રોદધ્યાં ને મારા જીવની લે મેલનાં દ્રશ્યો, જીપાધને જોનારને હસવાં જેવાં ન લાગે ! જેમ અયુડાની બિરિકટ બખલીને ખાતાં મેં જોયું તેમ.

કલીને માટે ચંચીકાકીનો ઓરતો, ફૂલીએન ને નથુકાકાના સંવનનની એજાઓ, પારકી પંચાતમાં પડી લાલપરતું ગામેતરું વહેરી લેવાની મારી તત્પરતા કે મૂર્ખાઈ એ બધા વિચારો આવતા મયા અને તે દ્રશ્યો નજર સામે તરવા લાગ્યા તેમ તેમ હું એકલો જ હસવા લાગ્યો ત્યાંતો—

ધડ દહને વેલણું મારા માથા સાથે અફળાયું ને તેજ ધડીએ મારી આયડીએ, કાઠ મરતી વખતે ગ્રાણ્ય પોક મૂકે, એવી પોક મૂકી.

‘બલાડાંએ તો મારું લોહી પીધું; સવારે મારવા ગઇ તો જીખીનો કાચ ફૂટી ગયો, બીજીવાર બખલાને લાગતાં લાગતાં રહી ગયું ને અત્યારે તમને લાગ્યું.’ આ બધા વાક્યો શ્રીમતી ફૂસકાં ખાતાં ખાતાં બોલતાં હતાં.

‘પણ જોઇને ધા કરતી હોય તો ?’ આંખ ને ચહેરા જોતાં બદ્ધરાદાતું એક ચિન્હ ન જણાતાં મેં શાંત કરવા કહ્યું.

‘ત્યારે શું જાણી જોઇને માયું હશે.’ ને ફરી શ્રીમતીએ સૂર લાંબાવ્યો.

મને રોવા જેટલું તો વાગ્યું ન હતું પણ કોણ જાણે કેમ, હું પણ બેગો સૂર પૂરાવવા લાગ્યો—કદાચ હારથની ફિલસૂફીનાં વિચાર વમળે ચડેલ મનની નિર્જળતા પણ હોય—ને પછી તો બખલો, બખલી ને અયુડીએ પણ હા’ઉંસો બેયું ધાઉંસો જમાવ્યું ને નજીક નજીકની હોટેલોમાં રેડિયોનાં જુદા જુદા પ્રોગ્રામ ચાલુ હોય અને રરતે

જનારનાં કાને બધા સુર ભેગા થઈ માથું ફાટી પડવાના ધમકારા શરૂ કરે એવું વાતાવરણ ઉભું થઈ ગયું.

‘કેમ નકીરભાઈ! કંઈ માઠા સમાચાર આગ્યા છે કે શું? કોણ મ -’

‘કાંઈ મથું’ નથી ને મરવાની અણી ઉપર પણ નથી.’ હું હેબ-તાઈને વચ્ચેજ બોલી ઉઠ્યો, ને અમારા પડોશી પશાબાઈ પણ હેબકાઈ ગયા. હું હેબકાયો નથુકાકાને ત્યાં બહારવટિયાની રામાયણ મંડાઈ તેની પુનરાવર્તન શરૂ થશે કે શું એ બ્હીક ને પશાબાઈ પોતે બોલ્યા નહીં પણ વગર સમજે બાંધી નાખ્યું એ જાન થવાથી.

‘આપ પધારો; એ તો મારી બાયડીને એવું રડવાનું કાંઈ વખત દરદ ઉપડી આવે છે; બહુાંયે ઉપચાર કર્યા પણ પાણીમાં; આ નાનાં નાનાં છોકરાં એટલે માફ દિલ પણ ભાંગી પડે છે.’ એટલું બોલી હું ઉઠ્યો ને પશાબાઈને બારણાં સુધી વળાવી બારણાં બંધ કર્યા.

જીવન એ હાર્ય નથી !

૧૧

‘કાંઈને કહેશો મા’

‘કાં નકીરભાઈ છા કે ?’

મારા માથા ઉપરના ધાની કળ વળી હતી પણ શ્રીમતીને ચડેલ રીસની કળ ઉતરી કે કેમ એ જોવા, પશાબાઈને રરતો પકડાવ્યા પછી રસોડાં તરફ ધીમે ખસે જતો હતો ત્યાં નથુકાકાની સવારી આવી પહોંચી.

‘કાઠને કહેશો મા, નકીરસાઈ ! સાલું’ સ્વપ્નામાં થે ન ધારેલ એવું બની ગયું; ચંચલી જાણી જાય તો ભોગ મળે એટલે જ હું અહીં આવ્યો છું.’ બેઠકનાં બારણાં અંદરથી બરાબર બંધ થયાં છે કે નહિ તે ખાતરી કરી, મારી બાયડી પણ ત્યાં નથી એમ આજી-આજી નજર ફેરવી લઈ નયુકાકાએ નવું જ પ્રકરણ ખોલ્યું; મને ખરા હસવું આવ્યું.

‘કેમ હસો છો ?’ નયુકાકાનાં ચહેરા ઉપરની મંભીરતા કંઈક હળવી પડી ગઈ.

‘ન ધારેલા બનાવો તો દુનિયામાં હવે પળે પળે બનતા જાય; પણ કાઠને કહેશો મા એમ તમે કહ્યું એ ઉપરથી મને હસવું આવ્યું. ઘણી વખત એવું બને છે કે ‘કાઠને કહેશો મા’ એમ કહેનાર માણસે ખીજીને કહેલું પણ હોય છે અગર તો પોતાનાં વર્તનથી કહી આવ્યું હોય છે; અગર સાંભળનાર માણસ ખીજીને કહેતી વખત એમ જ કહે છે કે ‘કાઠને કહેશો મા.’ ને પછી તો પાણીમાં પથ્થર પડે ને વમળો મોટાં થતાં જઈ વાત છેક ઢાંઢા સુધી પહોંચી જાય.

‘નકીરસાઈ ! તમે તો મારે મારી વાતનું જોશ ઉતારી નાખ્યું; સાંભળો તો ખરા, પછી કહેવા જેવું લાગે તો આખી દુનિયાને કહે-જોને, મારે કાઠની સાડાજાર નથી. લાલપરમાં ઓલ્યા રાંચાએ ડાંગનો ગોરો મેલ્યો ને પાટો બાંધી પડી રહેવું પડ્યું અને ફૂલીએને આવી માથે હાથ ફેરવ્યો એવો તમે જાણો છો; પણ પછી શું બન્યું ખરું છે ? મારાથી ફૂલીએનેનો હાથ જલાઈ ગયો.’ કાઠ સાંભળતું નથી ને એ જોવા નયુકાકા અચક્યા.

‘તે એમાં શું થઈ ગયું ! પુરુષ તો હજારો માણસનાં દેખતાંયે બાયડીનો હાથ પકડે છે.’

‘તમેય શું નકીરભાઈ ! એતો લગનમંડપમાં પોતાની બાબડીનો અગર તો કોઈ નફ્ટ માણસ હાલતી બાબડીનો હાથ પકડે પણ આવું હોય !’

‘કેમ આવું હોય ! ફૂલીએને ત્યારે કયા ધરની બાબડી હતી !’

‘એટલે હું નફ્ટ એમને !’ એકાંતનો લાલ લેવો એમાં સંજ્ઞા-નતા હશે એમ નથુકાકા સમજતા હશે.

‘નકીરભાઈ ! માતો કે મેં ભૂલ આધી પણ ફૂલીએને પણ કહે કે રહેવા ઘોને કોઈ જોઈ જશે !’

‘ને પછી વાત વધતી જાય છે.’ નથુકાકાની વાતનો ટુંકમાં અંત લાવવા મેં ગમડાવ્યું.

‘વધતી જાય છે શું ! વધી પડી છે; ત્યો જુઓ આ કાગળ; ગાડામાં ખેસતી વખતે ફૂલીએને સીફતથી મારા હાથમાં સરકાવી દીધેલો’ ને પાછું કોઈ જોતું તો નથીને એ જાણવા નથુકાકાએ આજુબાજુ જોઈ કાગળ ધર્યો.

ત્રિય નથુકાકા !

આ મારો પહેલો પત્ર છે; જૂલ ચૂક ક્ષમા કરશોને ? તમે અહીં હતા ત્યારે મારું દિલ કેવું હસતું હતું ! સમજ પડી. હવે તો શાળામાં વેકેશન પડે ત્યારે જ્યાંને ત્યાં આવીશ. એટલે અચીકાકીને પણ ગમશે. વધુ હશે પછી. સમજ પડી.’

ભવોભવની તમારી ફૂલી.

તા. ૬, તમારા વિના મને જરાયે ગમશે નહીં.

‘સમજ પડી નકીરભાઈ !’ કાગળ મેં પૂરો કર્યો એટલે નથુ-કાકાએ સમજ પાડી.

‘તમનેય ‘સમજ પડી’ નો રોમ લાગુ થઈ ગયો કે શું ? આમાં આટલા બધા અકળાય શું ગયા છે. ? આતો સહેલી ને સીધી વાત છે. વિધવા વિવાહ એ તો હવે રમત વાત થઈ ગઈ છે ને દેશના આગેવાનો પણ તેના હિમાયતી છે. ફૂલીબેનનો શો વાંક !’

‘પણ ચંચલીનું શું ?’ નથુકાકા વચ્ચેજ બોલી ઉઠ્યા ને માથું ખંજવાળવા લાગ્યા.

‘પણ મને તો લાગે છે કે ચંચીકાકીને પણ સમજાવી શકાય કે સંતાન માટે આ બધું કરવું પડે છે.’

‘વાત તો ખરી પણ નકીરલાઈ ! તમે મદદ કરો ત્યારે.’

‘અરે હું તો શું પણ આખી દુનિયા મદદ કરે એવો કિસ્સો છે. ‘નીત નવું’ એ આ જમાનાનું લક્ષ્યબિન્દુ છે.’

‘હું કંઈ ન સમજ્યો.’

‘દયો સમજવું. કુંવારી કન્યાને યુવક આગમાંથી બચાવે, દુઝતાં બચાવે, કેઈ બદમાસના પંજામાંથી છોડાવે; પછી બંને વચ્ચે પ્રેમ જામે ને છેવટે પરણે એમ તો સારા લેખકોને પણ પ્રસંગો શોધવા પડે છે. પણ આ તો જુદીજ વાત છે. એક ખડતલ માણસ માર ખાધને ખાટલે પડે ને છ છોકરાંની મા જેવડી બાથડી માથે હાથ ફેરવીને તેને બેઠા કરે. ને પછી.’

‘તમને મરકરી સૂઝે છે ? નકીરલાઈ !’

‘સાંભળો નો ખરા. ઘેર બપોળે છોકરાં હોય; એક પત્ની હયાત હોય ને કુંવારી કન્યા સાથે પરણી જાય એવા કિસ્સા તો પેપરમાં બહુથોડા આવે છે પણ આ તો બાથડી આંગળીયે છોકરું વળગાડી

સામે પગલે આવે. નયુકાકા ! હું તો કહું છું કે દુનિયામાં ડંકા વાગી જશે.’

નયુકાકા સાથે છૂટ લાઇને વાત કરવાને આ પહેલોજ પ્રસંગ હાથ આવી જવાથી હું રંગમાં આવી ગયો હતો.

‘ને પછી બહારવટિયાની રામાયણ જેવી બીજી રામાયણ નકીરલાઇ ! કાઢને કહેશે મા; હજી તો આ ‘ભેંસ ભાગોળે’, જેવું છે.’

‘ને તમેય કાઢને કહેશે મા. મારે એક વાત કરવાની છે.’ ને પછી આયડીએ વેલાણું ચોડ્યું ને પશાલાઇને રસ્તો પકડાવ્યો. ત્યાં સુધીની વાત મેં કરી નાખી.

‘તમેય ચાડીઆ છો.’ શ્રીમતી રસોડામાંથી રંગભૂમિ ઉપર આવ્યાં. ને મને વણુમાઓ ધક્કાજ આપ્યો. ‘જો જો કાઢને કહેશે મા; નકામો ફજોતો; નહિ તો પછી હું એ કહી દઉંશ.’ નયુકાકાને સંબોધીને શ્રીમતીએ દમ માર્યો ને પછી હસી દીધું.

શ્રીમતીએ સંતાઇને બધું સાંભળ્યું છે એ જાણી હું ને નયુકાકા પણ હસ્યા.

૧૨

‘નવીન શોધ’

‘ધા ના કરે તો અંઆજની આણ; જા, હવે તારી જેવી મરજ.’

જેઠકનાં આરણાં ખખડાવ્યાં પણ જવાજ ન મળ્યો એટલે હું

પાછળની ડેલીએ ગયો તો ફળીમાં નયુકાકાને ઉપર મુજબ બેસતા સાંભળ્યા; આજે કંઈક નવીન તોફાન છે એમ અણી કુતૂહલની ખાતર તડમાંથી નજર કરી તો નયુકાકા ફક્ત પોતડી પહેરીને વાંસો ફેરવી ગણપતીની જેમ પાટલા ઉપર ગોઠવાયા હતા ને ચંચીકાકી હાથમાં વેલણું લઈ ઓટલા ઉપર બેસાં હતાં.

‘હ્યો ત્યારે તમારું ચે ખસી ગયું છે.’ કહી ચંચીકાકીએ ધા કર્યો ને વેલણુ નયુકાકાથી આઠ હાથ છેટે જઈને પડ્યું.

‘હું તો માનતો જ હતો કે નહિ લાગે, મારે હાથ નવીન શોધ આવી ગઈ છે. ચંચી ! હવે હું ખાટલા ઉપર બેસું ને તું ફળીમાં ઉભી રહે.’

મને વાત સમજઈ પણ નવીન શોધ શી રીતે એ ન સમજ્યું. બીજી વખત પણ વેલણું આઠ દસ હાથ છેટે જઈને પડ્યું; કંઈ અણધાર્યો લાલ થાય ને માણસ હરખાય તેમ નયુકાકાનાં મોં ઉપર હરખનાં ચિન્હો પથરાઈ ગયાં.

‘બસ હવે એક જ વાર.’ એમ કહી નયુકાકાએ ફળીમાં ફાનમની ઘોડી મૂકી ને તેના ઉપર માટલું બાંધું ગોઠવ્યું; પોતે આડેક, હથ દૂર જઈને બેઠા.

‘આ માટલા ઉપર નિશાન તાકીને હવે છેલ્લો ધા કરી લે; માટલું ફૂટી જશે એ ખીકે તું બરાબર ધા ન કરે તો અંબાજીની આણ.’

ચંચીકાકીને રીસ તો ચડી જ હતી ને ફરી આવી અંબાજીની આણ એટલે બધું ય બળ બેગું કરા કર્યો ધા પણ માટલું ફૂટવાને બદલે વેલણું ધડ દહીને આવ્યું નયુકાકાનાં માથા ઉપર.

‘ખરાખર છે, હું દુનિયાને છક કરી નાખીશ; એન્જન, વાહરલેસ વગેરે મહાન શોધો આવા નાના ને નજીવા બનાવો ઉપરથી જ થએલી છે; ફક્ત બેબુ જોષએ.’ હાંકા બાળવાની તૈયારી વખતે હનુમાન દૂધા હશે એમ નયુકાકા ફૂફે મારી ઊભા થઈ ગયા.

‘કાં નયુકાકા ! ઉધાડો. આગળ આરણ્યા બંધ જોઈ ડેલીએ આવ્યો છું.’ હવે ખેલ ખલાસ થયો છે ને હરકત જેવું નથી એમ જાણી મેં આરણ્યા ઠમઠમાવ્યાં.

નયુકાકાને માથા ઉપર લાગ્યું એટલે ચંચીકાકી છોભાં પડી ગયા હતાં પણ મારો અવાજ સાંભળી છૂટી ગએલ ચોટલો સરખો કરતાં, સંચાર થતાં જેમ ઘૂસ દરની અંદર ઘૂસી જાય તેમ ચંચીકાકી ફફડતે કાળજે ધરમાં ઘૂસી ગયાં.

‘નકીરભાઈ ! ફતેહનો ડંકા; નવીન શોધ; દુનિયા જાણશે ત્યારે ક્ષધ જ જશે.’ આરણ્યા ઉધાડતાંની સાથે નયુકાકા જાણે ફૂંદવા લાગ્યા.

‘તડમાંથી મેં બધુંએ જોયું છે; પણ માથું પંપાળવા ફૂલી-બેનને બોલવશું ?’

‘ધીમે બોલો નકીરભાઈ ! ઓલી સાંભળશે તો ઓધો બળી જશે.’ નાકે આંગળી મૂકી બીજા હાથે મારો હાથ પકડી નયુકાકા મને બેઠકમાં દસડી ગયા.

‘ફૂલીબેનની વાત પછી; પણ—’

‘બેન !’ હું વચ્ચે જ બોલી બેઠ્યો.

‘આવા સંબંધના ગણેશ લાઈ બેનનાં સંબોધનથી જ

મંડાય છે નહીંરહાઈ ! એ તો જમાનાના જાદુ છે, પથ્ય એ વાત પછી. મારે જે વાત કરવી છે એ જાણીને આફરીન પોકારી જાઉંશો.'

‘થોડું થઈું તો સમજ્યો છું. મારી બાથડી બલાડાંને વેલાઈું મારવા ગઈ ને મને વામ્યું; ચંચીકાકીએ નિશાન તાક્યું થડા ઉપર ને આબ્યું તમારા હડા ઉપર.’

‘ખરાબર છે; હવે વિચાર શક્તિનો વેગ જરા આગળ બઢાવો. જાને બેરાં; મારવા જાય ક્યાંય ને ધા જાય ક્યાંય. એટલું તો સમજી શકાય તેમ છે કે સ્ત્રીનાં અવયવોમાં કાઠક ઠેકાણું કંઈક ખામી છે.’

‘હાથમાં એટલું જોર આપ્યું-’

‘એમાં જોરનો ક્યાં સવાલ છે ? સમાન્તરના સિદ્ધાન્ત સાથે કંઈક સંબંધ ખરો. હું તો માનું છું કે હાથમાં નહીં પણ ડોક-માંજ કંઈ ખામી રહેલી છે.’

‘ચંચીકાકીએ ધા કર્યો એ તો તમે પૂંઠવાળીને બેઠેલા એટલે જોઈ શક્યા નહીં હો એટલે ડોકની ખામીનો ખ્યાલ શી રીતે બાંધી શકાય ?’

‘એ જ મુસીબત છે; તમારા દેખતાં કંઈ ચંચી ધા કરે નહીં ને મારા દેખતાં તમારી બાથડી ધા ન કરે; એટલે આ પ્રયોગ અત્યારે તો આટલેથી જ અટકાવવો પડશે. નહિ તો સાધારણ રીતે ધણી બેરીની ડોક વાંકી રહે છે એટલે મારી તો માન્યતાજ છે કે કાંતો બિગને ડોકની એક બાજુની નળી ટુંકી હોય છે; કાંતો રંગો ઝલાઈ રહેલી હોય છે; નહિ તો પછી

માથાના એક ખાજીના લાગતું વજન વધારે હોય છે. હું તો માનું છું કે મારી આ શોધથી આખું માનસેન્દ્રિય શાન્ત ફરી જશે.' આનંદના આવેસમાં નથુકાકાનો શ્વાસ ઘુંટાઈ ગયો.

‘એ અખતરા વધારે; વેકેશનમાં ફૂલીએન ને કત્તી આવવાનાજ છેને ? એતો ધરના જ માણસ ગણાય.’

‘શું કપાળ ધરના માણસ ! નકીરલાઈ ! આપડી કત્તી તો કત્તીજ છે; પણ મારો રોયો રસીકા રાંધ્યુ ધાન ઢોળવા બેઠો છે; મેં તો વાત સાંભળી છે કે શીરાલાઈની રૂખત્રી તેની સાથે મોટી ઇસ્કુમેમાં બેગી ભણે છે તે એક બીજા પ્રેમ કરે છે. હાથ ? શો જમાનો આવ્યો છે ?’ રમોડામાંથી નીકળનાંની સાથે ચંચીકાકી પોતે તો નહિ, પણ તેનાં હાથમાંથી રહાના કપ ઢળી પડ્યા.

‘આ પણ નરીન શોધ.’ મારાથી બોલાઈ જવાયું. ને હું ને નથુકાકા એક બીજા સામે ડાચાં વકાસી બેઠ રહ્યાં.

૧૩

‘ખાયડીની જાત’

‘કેમ મીરતર નથુભાઈ શું થાય છે ?’ બેઠકનાં ખાસ્યામાં પથ મૂકતાં જ શીરાલાઈએ પ્રશ્ન કર્યો.

નથુકાકા મૂળાના પતીકાં પાડી રહ્યા હતા એ દીવા જેવી વાત હતી; કેટલાક પ્રશ્નનો જવાબ દેવા જેવું હોતું જ નથી ને પૂછનાર માણસને જવાબ ન મળે તો પણ તેને જવાબ સાંભળવાની ઇતેમ્મતી હોતી નથી.

‘પધારો પધારો.’ નથુકાકાએ કાછડી સમી કરતાં પેરણુ ઉતાવળમાં ચડાવી લીધું. શીવાભાઈ ‘સખમે’ લાગતી હે’ એ જાતનાં ગામના આગેવાન ગૃહસ્થ હતા. કમીશન એજન્ટનું કામ કરે, ધીરધાર કરે તે વખત આવે રાજ રજવાડાના પડખે ચડી જાય તે રાજકારણમાં પણ માથું મારે. આવા ગૃહસ્થ પહેલી જ વાર ઘેર પધારેલા હોવાથી નથુકાકાનાં દિલમાં ગલીપચી થઈ ગઈ.

‘જુઓ હું તમને બે શબ્દ કહેવા આવ્યો છું; તમારા વાઈફને જે કહેવું ઘટે તે કહેશો; તેમની રીતભાત સારી ન કહેવાય’ સલુકાઈ ભરેલા બોલ હતા પણ મોં ને અવાજ ઉપરથી સમજી શકાય તેમ હતું કે શીવાભાઈનાં દિલમાં ધૂંધરાટ હતો.

‘પારકા ઘરનાં ઢાંડી ઝુમર જોઈને કંઈ ધરતું હાંણું હડસેલી ન દેવાય; જેવી હોય એવી બાયડી મારી છે; આપને શું ભારે પડ્યું એ સમજાવું નથી.’ નારીપૂજનો જુગ જીવતો જ છે એ સિદ્ધ કરવા નથુકાકાએ મથન કર્યું.

‘મીસ્તર નથુભાઈ ! તમે પણ એ જ ટાઈપના માણસ હો એમ જણાય છે.’ શીવાભાઈનો ઉભરો ખદાર નીકળી ન શક્યો.

‘તે એમાં આપને નવાઈ જેવું શું લાગે છે ? બંને સરખા સ્વભાવના ન હોત તો આજ દિવસ સુધી અમારું ઘર સંસારનું ગાહું ગળડ્યું શી રીતે હોત. પેપર વાંચો છો ? છૂટાછેડાને કાયદો અમલમાં આવી જવા દો ને ? પછી જુઓ છોકલલા લાગનની મળ !’

‘સાંભળો તો ખરા, તેમને શું કહેવું છે ? શીવાભાઈ જેવા મોટા માણસ કારણ વગર તે ઓછા બહોં આવ્યા હશે !’ નથુકાકા આડા ફટકા એ જોઈ વાત રસ્તે ચડાવવા મેં દોર ખેંચ્યો.

‘એ કાણ ના પાડે છે; પણ આતો વાત નહિ ચીત નહિ ને આપડી ઉપર જ ઉતરી પડ્યા.’

‘હા હા હું હજુયે કહું છું કે તમારા વાછફની રીતભાત સારી ન કહેવાય. ઘરમાં ઘૂસીને બસ મારા વાછફને દબાવવા લાગ્યાં કે ‘તમારી રૂબણીને વારળો. મારા રસીકાને બગાડે છે’; નોનસેન્સ.’

‘હા હા નેં હા, હું પણ હજુયે કહું છું કે તમારી રૂબણીને વારળો, મારા રસીકા માટે તો કશી તૈયાર છે. કેમ નકીરભાઈ ! બોલતા નથી.’ ચંચીકાકી કાણ જણે ક્યાંથી ફૂટી નીકળ્યાં.

‘ને તમને ખબર છે, નકીરભાઈ ! આ છ અમે આછડીયું આછડીયું બોલતી’તી એમાં આ ભાઈ આવીને મને ગાળો દેવા લાગ્યા. ‘ઘેંટાઉંટ,’ ‘ઘેંટાઉંટ,’ કાલ તો ઘેડી ને ગધેડીયે કહેશે.’

‘એતો અંગ્રેજીમાં એમ કહેવાય કે ગેટ આઉટ એટલે કે જતા રહો.’ ચંચીકાકીનું બોલબર ફાટફાટ થઈ રહ્યું હતું. ઠંડું પાડવા હું વચ્ચે બોલ્યો.

‘તે એને ઘેર જવા મારે બહારાત નવરી છે. આ તો મને વાવડ આળ્યાં કે ઇસ્કોલમાંથી છૂટીને સાંજે રૂબણી મારા રસીકાને બગલમાં હાથ લાલી ભેગી ફરવા ઢસડી જાય છે.’

‘મીસ્તર નયુભાઈ ! આ વાત આટલેથી જ આટાપજો નહીંતર સારે પડી જશે.’ શીવાભાઈ બીજું કંઈ બોલી શકે એવું રહ્યું ન હતું.

‘પડી પડી ભાગે; ઘેંટાઉંટ, ઘેંટાઉંટ’ કમખાની બાંધે તો નહીં પણ બોલાયાં ઉંચાં ચડાવીને ચંચીકાકી શીવાભાઈની પાછળ પકમાં ને શેરીના નાકા સુધી વળાવી આળ્યાં.

‘નકીરભાઈ! રસીકા વટકયો તો વાત વંટી જશે. ચંચલી ૧૫ની ઝાલી નહીં રહે’ નથુકાકાએ વાક્ય પૂરું કર્યું તેજ વખતે ટપાલી કાગળ ફેંકી મથો.

‘લ્યો વાંચો નકીરભાઈ!’ નથુકાકા બાધા જેવા થઇ ગયા હતા.

હીઅર નથુકાકા,

નકામા કાગળો લખવાની ટેવ નથી. આજ હીસલાઇઝ ધ આઈ-હીઆ. એટલે ધણા વખતે કાગળ લખું છું, પણ કારણ છે. યુ નો મીસ્તર શીવાભાઈ તેમની ડોટર મીસ રૂક્મણીએ તેને ઘેર વેકેશન બાળવાનું મને ઈન્વીટેશન આપેલ છે. એટલે મારા ફાધર પાસે અહીં જતાં આ વખતે હું ત્યાં આવીશ ને મીસ રૂક્મણીનાં ગેસ્ટ તરીકે રહીશ.

સાંભળ્યું છે કે બહારવટિયા તમારું ઘર લૂંટી ગયા. હોય, તમને કે ચંચીકાકી ફેઇને મારા બિટા કંઈ મારજીડ કરી નથી ગયા.

વધારે, ંહેન વી મીટ. ઓ. કે.

રસીક.

‘મારા રોમાંએ આતે કાગળ લખ્યો છે કે ચીથરાં ફાડયાં છે? પણ હ અંદર રૂખલીનું શું બાળ્યું છે?’ ચંચીકાકી રૂખલીનું નામ સાંભળીને ચમકી ગયાં હતાં.

‘રૂખલીને અને તેના બાપને ધોળે દિવસે તારા ન દેખાડું તો હું આથડીની જાત નહીં.’

હકીકત સમજતી એટલે ચંચીકાકીએ ‘પરતીગના’ લીધી.

‘કબૂતરખાનું’

‘હયો હાલોં હાલો, કબૂતરખાનું લેવા જવું છે.’ અયુડા માટે બાઉઆ લીધો તેના પૈસા કદોષને ચૂકવતો હતો ત્યાં નથુકાકા પડ-
ખેથી નીકળી પસાર પણ થઇ ગયા; મારે પાછળ રીતસર દોડવું પડ્યું.

સવેજભાઇ સુથારના કારખાના પાસે નથુકાકા રોકાયા હતા ને
હું પહોંચ્યો ત્યારે પંદરેક નાના મોટા ખાનાવાળું કપાટ મજૂર
રેંકડામાં ચડાવી રહ્યા હતા.

‘હનુમાન ગલીને નાકે. પૂછીશ તો નાનું છોકરું ચે ધર અતાવશે.’

‘જ્યેયું છે. જ્યેયું છે. બહારવટિયા લૂંટી ગયા’તા ઇ ધરને !’
મજૂરોએ રેંકડી ચાલુ પણ કરી દીધી હતી.

‘આ કબૂતરખાનું શા માટે વસાવવું પડ્યું અખર છે ?’

‘હું એ ક્યારનો પૂછવાનું જ કરતો હતો પણ તમારો જીવ
હેટો ખેસે ત્યારે પૂછુંને ?’

અયુડાનો બાઉઆ પહોંચાડવાનો હતો એટલે મારા ધર તરફનો
રસ્તો લીધો.

‘મારા બેટા રસીકનો પત્ર વાંચ્યો ને ? નજીરબાઈ હું તો
માનું છું કે ગુજરાત યુનિવર્સિટીનો વિચાર અંધ કરી દેવો પડશે.’

‘યુનિવર્સિટી સ્થાપનાનું ધ્યેય શું બોલી પૂરતુંજ હશે । ખાર ગાઉએ બોલી અહલે. એકલા કાઠિયાવાડનોજ દાખલો થોને કોઇ મેઠું ને લેખડો પેપળો બોલે; કોઇ મીઠું ને લીમડો પીપળ; કોઇ હાલો કહે, કોઇ ચાલો ને કોઇ હેડો; ફદિયું, જંબ, કાવડિયું એવા તો ફેટલાયે શબ્દો હશે.’

‘બોલી તો ન બદલે પણ પરભાષાના શબ્દો તો બૂંસી નાખવાંજ પડેને । નકીરભાષ । એ તો જેને માથાકુટ કરવી હશે એ કરશે પણ ગુજરાત યુનિવર્સિટી, ઉંદરો સામેની જેઠાદ આ બધા સવાલોની ઉપાધી વહોરી મારું મગજ દહીંના ફોદાંની પેડે ફદફદી ગયું છે.’

‘કાળાં બગર, ભૂખમરો, ધડાકા, વીમા કંપનીઓનાં પેંતરા એવા તો ફેટલાયે સવાલો રોજ ઊભા થાય; બધામાં માથું મારવા જઇએ તો ક્યાંક માથું ફૂટી જાય, નહીંતો ટાલ તો અવશ્ય પડેજ’

‘એટલા માટે તો આ કબૂતરખાનું વસાવ્યું.’

‘આપાર સુધી ક્યાં ધસાઇ રીયા’તા. ખાર કલાકથી બસ્યોડો રો રો કરે છે. આપડો અડધોયે થઇ ગયો’ વાતમાં ‘ને વાતમાં બરથી અમે જરા આગળ જતા રહ્યા હતા; શ્રીમતિનો ધડાકો સાંભળી અમે ખચકાયા ને પાછા વળ્યા.

‘નાના છોકરાં જેમ વધારે રડે તેમ વધારે સારું. ફેફસાંને કસરત મળવાથી લોહીનું દલન ચલન નિયમિત થઇ જાય છે.’ નથુકાકાએ શ્રીમતિની વાત કાપી નાખી ને બાઉઓ આપી અમે આગળ વધ્યા.

‘તમારી બધી પ્રવૃત્તિ ને કબૂતરખાનાને શો સંબંધ એ હું ન સમજ્યો.’

‘ફેટલાકુજરીખ કુટુંબમાં જેમ છોકરાંની સંખ્યા વધતી જાય છે

એમ મારા મગજમાં નવા નવા સવાલોનો ફાલ જામતો જાય છે ને ઉપાધી વધતી જાય છે. એટલે મારો વિચાર છે કે ગુજરાત મુનિવ-સિંટી ઉંદરો સામેની જેહાદ એવાં ફેટલાક સવાલોના કાગળો, દફતરખાનામાં થાય છે તેમ ફાઈલ કરી દેવા. ને દરેક જુદી જુદી બાબતનાં કાગળો જુદા જુદા ખાનામાં ગોઠવવા. બહારવટિયાનો ફેસ હજુ બાકીમાં છે; રસીક ને રૂબણીનું નવું વૃત્ત જગ્યું—'

‘કૂત્રીએન પૂગણ, સમજ પડી !’ હું વચ્ચે જ બોલ્યો ને નથુકાકાના ચ્હેરાની ગંભીરતા કંઈક હળવી પડી ગઈ.

ધર નજીક આવતાં થોડીવાર અમે બન્ને મૌન રહ્યા. કમ્પ્યુટરખાનું હજુ આરી પડેંચ્યું ન હતું. આવે ત્યારે એકમાં ઉતરાવવા ચંચી-કાકીને સૂચના આપી, નથુકાકા મને મેડા ઉપર લખ ગયા.

‘નકીરલાખ ! કૂત્રીએન તો હવે અવારનવાર કાગળો લખ્યે જ જાય છે; લીલાપર એક વખત તો આવી જાઓ એમ આમક કરે છે; આ કાગળો માટે પણ એક ખાતું તો જુદું રાખવું જ પડશે ને !’

‘આટલા બધા કાગળ !’ કાગળનો ઢગલો પડેલો જોઈ મારી આંખો ફાટી ગઈ.

‘ના રે ના રે એ બધા કાગળો તો બહારવટિયા આવ્યા હતા તેની પૂછગાછતા છે.’ નથુકાકા હસી પડ્યા.

‘બધાના જવાબ લખવા બેઠા છો !’

‘મુખી છો ! ટિકિટનાં ફેટલા પૈયા બેસે ખમર છે ! મારો વિચાર તો છાપામાં દસ લીટી છપાવી મારવાનો છે. જુઓ આ મુસદ્દો.

‘બહારવટિયાએ અમારું ઘર ભાંગ્યું’ એ બાજતમાં અમારા હજારો રનેહી સંબંધી ને સગા વહાલાં તરફથી દિલસોજનાં પાત્રે મળ્યા છે. તે બધાને ભુદો જવાન નહીં લખતાં છાપામાં છપાવી અમે બધાનો આભાર માનીએ છીએ. એટલે લાગતાવળગતાએ છાપું મગાવી વાંચી લેવું. ફક્ત દરેક હજાર રૂપરડીનો માલ લઈ ગયા છે ને અમે તથા અમારાં ઘરવાળાં અ. સૌ. ચંચળમૌરી સામે ન થયા હોત તો હજુ વધારે લખ જાત. અમારી અન્નેની જાતનો વાળ પથ્થુ વાંકો ન કરી શક્યા ને ભાગી જવું પડ્યું.’

‘ચંચીકાકી બેઠાં ‘ઘર ભાંગ્યું’ એમ ન લખાય એટલું સુધારવું પડશે. મને તો લાગે છે કે હવે જવાનની જરૂર પથ્થુ નથી. ત્યાર પછી તો પચાસ ગામ ભંખાઈ ગયા હશે ને આપણી વાત તો જૂનીયે થઈ ગઈ.’

‘એ પથ્થુ ઠીક છે.’ ફાઈલ, ખાતું નં. ૩ એ મુજબ શેરો કરી મુસદ્દો નયુકાકાએ એક બાબૂ મૂક્યો.

‘હો આ વગર બાધાયે બાધા; કરો મ્હોં ગળ્યું.’ એમ કહી ચંચીકાકીએ શીરાની રકાખીઓ નીચે મૂકી.

‘પછી આવીને જોઈ જાઓ; રસોડામાં કપાટ ગોઠવ્યું’ છે. ને મસાલા ને ચા ખાંડના ડબ્બા બરાબર અંદર ગોઠરાઈ ગયા. ફેટલા દિવસથી કહું કહું કરતી હતી પથ્થુ તમારા કાકાએ વગર કલે કામ કયું હોય તો આ પહેલું જ’

શીરાની રકાખી નયુકાકાના હાથમાં જ રહી ગઈ.

માણસનું મગજ પથ્થુ કબૂતરખાતું જ છે ને !

‘દેહનાં દાન’

‘કેવે ભવ છૂટશે ? કાષ્ઠનું ઘર ભાંગવા તૈયાર થયા છે તે !’

‘કાષ્ઠ હું ?’

‘હા હા તમે. લજવાતા નથી ? કૂલીએન નથુકાકાના ઘરમાં એસે પછી ચંચીકાકીના શરાપ લેજો.’

‘નથુકાકા લઈ મર્યા છે ?’ હું શું કરું ?

‘તમે જ રસ્તો બતાવ્યો ને કે બહારવટિયાના કામે રાજધાનીમાં જવું પડશે ને નથુકાકા ગયા છે તો લાલપર.’

‘મને તો હિંધ આવે છે. સવારે વાતો કરશું.’ મને મારી બાયડીની વાત ખરી લાગી. નથુકાકાને સંતાન નહિ પણ એક ઉપર ખીજી લાલવામાં મારે ઉત્તેજન શા માટે આપવું જોઈએ ! ખીજી લાલતાંયે સંતાન ન થાય તે !

‘જાગો છો નકીરભાઈ ! ભારે થઈ નથુકાકા અત્યારે રાતનાં દસ વાગે શું ‘સનાન’ સમાચાર લાવ્યા હશે એમ ત્રિચારતો બારણાં ઉઘાડવા ગયો ને મારી બાયડીની હાજરીનીયે પરવા કર્યા વગર નથુકાકાએ ઊંમરામાં પગ મુકતાંજ દાસ્તાન શરૂ કરી દીધું.

‘નકીરભાઈ ! હજૂ તો ઘરમાં પગ નોતો મૂક્યો ત્યાં મને જોઈનેજ કૂલીએને ધુસકે ને ધુસકે રડવાનું શરૂ કર્યું; મને થયું મારા

કાગળ તો કાઢ વાંચી ગયું નહીં હોય ! હું લાલપર ગુડાયો એજ બોલુ કયું, પાંચેક મિનિટ તો કાઢ કંઈ બોલ્યું નહીં. હું કહી સામે જોડે એ મારા સામે જુએ પણ વાત કેમ વંઠી છે એ કંઈ સમજાયું નહીં.

‘ફૂલીમેન !’ મહાનહેનતે હું એટલું જ બોલી શક્યો ને ફૂલી બેનનાં રડવામાં જોશ આવ્યું.

‘દેહનાં દાન નયુકાકા સમજ પડી !’ સમજદાર કહી આઘી પાછી થઈ એટલે ફૂલીમેને ધ્રુજતે સ્વરે શરૂઆત કરી.

‘હું ક્યાં માગું છું. તમારી મરજી ન હોય તો મારી પણ નામરજી.’

‘એવું હોત તો આટ આટલા કાગળ લખી બોલાવત શા માટે સમજ પડી ? આતો ધર્મસંકટ છે ?’ ફૂલીમેન કંઈક શાંતિ અનુભવતા હોય એમ લાગ્યું. મને બેસવાનો સૂચક ઈસારો કરી પોતે આરણ્ય બંધ કરી આવ્યાં.

‘મારો રાયો ડેપુટી બાળાઓની પરીક્ષા લેવા આવ્યો છે; બાળાઓનાં દેખનાં મારી તો ધૂળ કાઢી નાખી ને કહે કે પરિણામ બહુ જ નમળું હોવાથી નોકરીમાંથી છૂટા કરવામાં આવશે, સમજ પડી.’ આંખમાં ફરી પાણી દેખાયાં.

‘તો માફ કર ક્યાં નથી !’ મને હિમજકા આવ્યો ને આંસુ લૂછતા હાથ આપોઆપ લંગાયો, ફૂલીમેને વાંધો ન લીધો.

‘પછી તો તેનો પટાવાળો ઘેર આવ્યો ને જણે મારો ‘વાલેસરી’ હોય એમ કહેવા લાગ્યો કે કળવકળથી કામ કાઢી લ્યોને. સાહેબ એમ તો સ્વભાવે બહુ સારા છે. ખાત્રીને રાતે જરા આરામમાં હોય ત્યારે આવીને ખુલસો કરી જળેને ! સમજ પડી !’

‘પછી !’ મારું લોહી ઉકળી આવ્યું.

‘પછી શું ? પટાવાળો રાયો હમણું જ અહીંથી ગયો તે ભગવાને તમને મોકલ્યાને. સમજ પડી.’

‘નકીરભાઈ ! આ ચંચલી ‘લાઇબરી’માં પડી રહ્યો છો એમ વગોવે છે પણ વાંચન મારી મદદે આવ્યું ને થોડીવારમાં પ્લોટ બધો ગોઠવી દીધો.’

‘શું ભાગી જવાતો !’ મારાથી બોલાઈ જવાયું.

‘સાંભળો તો ખરા. ફૂલી ટ્રાયુટીને રાતે જમવાનું આમંત્રણ દઈ આવી.’ નથુકાકા ફૂલીબેનમાંથી ફૂલી ઉપર આવ્યા; માલેકીહકની ભાવના એ ભાષા શીખડાવે છે.

‘પછી તો ભાઈ આવ્યા ચે ખરા; ને ખાતાં ખાતાં ચકરવકર થાય ને મોં લાપસી લેતું જાય.’

‘તમેય જમરામાં સાથે હતા ?’

‘તમને ચ ત્યારે શું સમજ પડી નકીરભાઈ ! હું તો હતો પાસેના ઝોરડામાં ને તડમાંથી બધું જોઉં.’

‘ભાઈ જગ્યાં ત્યાં સુધી તો કંઈ ખાસ ન બોલ્યા પણ હાથ ધોતી વખતે કહે કે આ તો બહુ મળતું થર છે; રહેવાનું મન થઈ જાય તેવું છે.’

‘આપનું થર ખરું ને ! એમ હું તો નકીરભાઈ ! બોલી નાખત પણ ખેત્ર બધો બમ્મડી જાય એ ખ્યાલે મહામહેનતે તે બોલ પાછા મળી ગયો.

‘ફૂલી ! જાને આપણે પાનનું તો જૂથી જ ગયા. સાહેબને

મુકામેથી લઇ આવે. ' ફૂલીએ નાટક લખવે શરૂ કર્યો ને કહી પણ કાચી ન નીકળી. બહારથી સાંકળ મારતી ગઈ.

' સાહેબ ! ત્યો પાન ખવરાવું ' એમ કહી ફૂલીએ એક ચોડી કાઢી. સાહેબ તો પંપાળતાજ રહ્યા ને મેદાને પડી બીજી બે ત્રણ મેં ચોડી કાઢી.

સાહેબ જાણ દોડ્યા બારણા લણી પણ બહારથી અંધ એટલે ઠંઠવાયા. હાથ ને પગ મેં તો હલાવાય એટલા હલામ્યા ને ભાઇ પડ્યા હેઠા. બે હાથ જોડી દયા માગી એટલે પાછલે બારણે વદાય કર્યા. કોટ ને ટોપીને મુદ્દામાલ ધરમાં જ મૂકના ગયા. ' ફરી કોઇનું ' નામ નહિ લે એવી ખો ભૂજાવી. ' નયુકાકા છાતી ફૂલાવવા લાગ્યા.

' પણ પછી ભારે થઇ ફૂલી તો કહે હવે મારાથી અહીં ન રહેવાય. મને સાથે લઇ જવ. ને મારી છાતી ઉપર મથું નાખ્યું. મારા આંગળા પણ તેનાં માથાં ઉપર ફરવા લાગ્યાં ને કહી પાછલે બારણેથી આવી.

' સામાન બાંધીને આવી પહોંચ્યો એમ કહી હું તો લાગી આવ્યો. શા માટે ખચર છે ? ફૂલી હવે કાયમ માટે આવતી હોવાથી ભૂમિકા તૈયાર કરવી પડશે. નકીરમાઈ ! હાલો, તમારે અત્યારે આવવું પડશે. ચંચલીને સમજાવવી પડશે કે હવે ફૂલી કાયમ માટે સાથેજ રહેશે.

' દેહનાં દાન માટે ' અત્યાર સુધી મારી બાયડી છાતી મરી હતી તે બોલી ઉઠી ને હું ને નયુકાકા તેની સામે જોઈ રહ્યા.

' જમાનો જીતવો હોય તો ઊંઠા બણાવે છૂટકા છે.'

હું ક્યાં જમાનાની વાત કરું છું; હું તો જમાનાની વાત કરું છું. ચંચલીને શી રીતે મનાવવી !'

‘હું પણ એજ કહું છું. સાચું બોલવાનું તો ઠીક પણ સાચું સાંભળવાયે કાઠ તૈયાર નથી. ચંચીકાકીને હમણું તો એમજ કહેવું કે વેકશન પડી એટલે ફૂલીબેન ને કલી આવે છે.’

‘સાંબેલું ને હાડલાં, સાવરણી ને પાટલા, બધુંયે લઈને ફૂલી આવશે ને ચંચલી ન સમજે !’

‘એ તો એમ સમજતી શકાય કે લાલપરથી બહલી થઈ છે ને વેકશન પૂરી થતાં નથુપુર જવાનું છે. દરમ્યાન કલી ને રસીકની વાત ચાકડે ચડી જાય તો પછી ચંચીકાકીને ખુદ્કી વાત કરશે તો યે વાંધો નહીં લે, હું તો એમ માનું છું.’

‘નકીરભાઈ !’ નથુકાકા ખીણું કંઈ ન બોલ્યા પણ ‘નકીરભાઈ’ એટલું જ બોલ્યા તોયે મારી સલાહ સો ટચની છે પારો સરાણે ચડી જશે એમ સંતોષ વ્યક્ત કરવાનો એ બોલમાં ભાવ હતો.

રાત અંધારી હતી. બારેક વાગ્યાનો વખત એટલે બધું સુમસામ હતું. હિંદુસ્તાન નીચે જેમ સીમોન લટકી રહેલ છે તેમ નથુકાકાનું ઘર હનુમાન ગલીને નાકે ખીજાં ઘરાથી જરા દૂર ગામને છેડે આવેલું છે. અથડાતાં ટીયાતા ઘર નજીક આવ્યા ત્યાં સુધી બન્ને શાંત રહ્યા. નથુકાકા શો વિચાર કરતા હશે એ તો એમનું દિલ ને ભગવાન બન્ને પલ્લુ મને એમ થવું હતું કે અંગ્રેજી ને ગુજરાતી બન્ને ભાષાનું ખૂન કરી શકે ત્યાં સુધી લણ્ણેલો કાનેજીઅન રસીકા રૂબલીને છાંડી કલીનો હાથ ઝાલતા તૈયાર ન થાય તો નથુકાકાને ફૂલીબેનનું જીવન નાટક પહેલાં પ્રવેશમાં જ ખતમ થઈ જાય.

‘એક લડકા ઓર એક લડકી, જવ બચ્ચી માપકી મરજી હે.’

‘હેં હેં મદારાજ એક લડકા બહુ થીયા લડકી વિના ચાલેગા.’

આરણ્યની સાંકળ અખડાવવા જતા હતા પણ નયુકાકાનાં હાથ-
માંજ સાંકળ રહી ગઈ. મહારાજ કાણુ મુવે છે એતો અચાજ ઉપરથી
ન સમજાયું પણ એક લડકાથી સંતોષ માનનાર સ્ત્રી તો ચંચી-
કાકીજ હતા.

‘ નડીરભાઈ ! ’ મેં પકડી ન રાખ્યા હોત તો નયુકાકા ઓટલા
ઉપરથી નીચે પડત.

‘ ગભરાયે કંઈ નહીં વળે. ‘ લાઘમરી ’ માં જાસુમ કથાઓ તો
વાંચી હશે ને ! હિંમનને થોડા હાથમાં ને હાલો પાછલે આરણ્ય; વંડી
ટપીને લાકડાં છાણાંની કાટડીમાં ભરાઈ જશું. વચકી રૂમતું આરણ્ય
ઉઘાડું હશે તો તડમાંથી અધુ જેઈ શકાશે. પછી તો જેવો વખત
તેની વાતુ.’

‘ માયકી મરણ. તુમ શંતિસે બેડો. હમ મંતર જંતર કરેમા.’

નશીમજેગે તડમાંથી અધુ જેવાતું હતું. ચંચીકાકીએ લાલધુમ જેવું
શરીરે એકજ લુગડું પહેર્યું હતું. વાળ છૂટા ને કપાળમાં મોટી
પીળ. પુષ્પ ઉમરે પહેંચેલા ચંચીકાકીની જીવાની ફરીવાર ખીલી
હોય એમ આ લેખકમાં લાગતાં હતા. સામે કાળો ઝમ્મો પહેરીને,
મેલડીની જગ્યાનો આવાજ પાસે નાગી તરવાર લઇને બેઠો હતો.
કપાળ ને આંખની આજીવાજી સીંદુર લગાડેલ હોવાથી આવાજની
આકૃતિ ભવકર લાગતી હતી. છાણમાંથી અનાવેલ નાનાડડા અધિકુડમાં
ફૂલ નાખી રહ્યો હતો. ડાબી આજી એક બાઈ જણે લોહીયા રંગ્યું હોય
એવું લુગડું પહેરી પાસે બેસી રહી હતી પણ તેને હું ન
ઓળખી શક્યો.

આ દેખાવ જોઈ નયુકાકાના શરીરે પરસેવો વળી ગયો હતોઃ
બ્હીકથી કે લાકડાછાણાંની કાટડીના બફારાથી એ તો કાણુ જાણે.

‘ચંચીપાછ ! જંતરમંતર તો બધાં ઠીક. એ તો મન મનવચનાં કારણુ છે. માઈની મરણુ તો છોકરાયે થાય; પણુ ગુરૂમહારાજને શરીરનો ભોગ દેવો જોઈએ સમજ્યાંને ।’ પાસે પંડેલી આઈએ ચંચીકાકીને સંતાન પ્રાપ્તિનું સૂત્ર સમજાવ્યું.

‘દેહનાં દાન ।’ નથુકાકા બોલી ઉઠ્યા ને તેનાં મોં ઉપર મેં હાથ દીધો.

‘ખૂણું શરમ ન આવે આપ । તમે બેઠાં હો ને.’

નથુકાકા લમણે હાથ દઈ બેસી ગયા કે બેમાન થઇને પડ્યા એતો અંધારે કંઈ ખ્યાલ ન આવ્યો. પણુ ચંચીકાકીનાં મોં ઉપરના ભાવ જોઈ મને તો ખાત્રી થઈ કે તે કંઈ ખીજીજ રમત રમવાની તૈયારી કરતા હતા.

‘માઈકો મરણુ.’ આવાળુ એટલું બોલ્યા એટલે આઈ આગળ ચાંચાં ને ચંચીકાકી તેને વળાવી અંદરથી ખારણાને સાંકળ ચડાવી, પાછાં ફર્યાં. આવાળુ આમ તેમ ટહેલી રહ્યા હતા. શિકાર હાથમાં આવી ગયો છે જાણી નફરો બન્યા હતા.

‘મારા રોલા । ભોગ જોઈએ છે ને લે ભોગ ।’ નીચે પડેલી તરવાર, તક મળતાં મળતાં ચંચીકાકીએ ઉપાડી ને બે હાથે પકડી વીંઝાળ લાગ્યાં.

‘પૂલીસ પૂલીસ ।’ આવાળુ ખારણાં બહી નાહા એટલે ચંચીકાકીને જોર આવ્યું ને એ પણ પાછળ પડ્યા.

‘દેહનાં દાન । ખચરદાર ।’ અવાળ સાંભળી નથુકાકા ચમકીને જાગી ઉઠ્યા ને હાથમાં લાકડું લઈ ફેરવવા લાગ્યા.

બાવાજીને તો નહીં પણ લાકડું મારા વાંસામાં લાગ્યું તે રાહ પકાઇ ગઈ.

‘આવી જાઓ. હજી ખીજ ફાથ મુરા છે.’ એક હાથમાં ફાનસ ને ખીજ હાથમાં તલવાર લઈ ચંચીકાકી ફાટડી પાસે આવ્યાં ને અમને જોઇ તરતાર ને ફાનસ બંને હાથમાંથી પડી ગયાં.

૧૬

‘બાયડીની બાજંદારી’

‘હયો ઉઠો, બાર ઉપર બે વાગવા આવ્યા એનુંયે જ્ઞાન છે ? પારકે ઘેર પહોંચા થઈને પડ્યા છો તે !’

આંખો ઉઘાડી જોયું તો મારી બાયડી વાંકી વળીને મારો કાન ખેંચી રહી હતી.

આજીઆજી નજર ફેરવી જોઈ તો ખાતરી થઈ કે નયુકાકાના મકાનનોજ મેડો છે, રાતના બનાવો ફરી નજર સમક્ષ તરવા લાગ્યા. એ સ્વપ્નું હશે ! ને હજીયે સ્વપ્નું ચાલુ છે કે શું એવો ભ્રમ થયો; પણ કાન જરા ફરીયા ખેંચાયો એટલે બધું બરાબર સમજાઈ ગયું ને હડક દઈને બેઠો થયો.

‘રાત દા’ડો જ્યાં ફાવે ત્યાં ટીચાયા કરો ને ? બચુડો બાપડો બાપા ! બાપા ! ફરી અડધો થઈ ગયો. મારા જેવી હોય તો એવા બાપનું નામે ના લ્યે.’

‘તું’ નીચે થઈને આવી !’

‘ત્યારે શું ફરીને પડી ?’

મારો સવાલ નકામો હતો. નથુકાકા ને ચંચીકાકીનું સવાર પડતાં શું થયું હતું એ જાણવાનો મારો આશય હતો.

મારી બાઈડીની આંખમાં આંસુ હતાં. નથુકાકાએ પાંચકી બાઈડીનાં આંસુ લૂબ્યાં તો આતો મારી ‘બાપૂકી’ બાઈડી હતી. છાતી ઉપર માથું લઈ માથે હાથ ફેરવવા જાડેં છું ત્યાં,—

‘હ્યે હાલો હવે હેઠા ઉતરો, ખાવાનું તૈયાર છે, ખેંચ જણાં તયુંનાં શું કરો છો ?’

ચંચીકાકી ને નથુકાકા ખડખડાટ દસી પડ્યા. મારી બાઈડીના માથે હાથ ફેરવી લેવાનો મને અસંતોષ રહ્યો કારણ કે એટલી વારમાં મારી બાઈડી અડધી સીડી ઉતરી ગઈ હતી. પણ એટલો સંતોષ થયો કે નથુકાકા ને ચંચીકાકીનો ફરી તાળો મળી ગયો છે; તોફાન ને વીજળીના ચમકાર પછી ચોતરફ શાંતિ પ્રસરી રહી છે.

ના હાતા શિષ્ટાચારની ત્રિધી પૂરી કરી અમે બંને જણાં જમવા રોકાયા. જ્યુડો જાગે તો બે ઘડી રાખવા પાડોમણને મારી બાઈડી જલામણ કરતી આવી હતી, એમ પછીથી સમજાયું હતું.

મેં દાતણ પાણી કર્યા; મારી બાઈડી ચંચીકાકીની મહંદે રસોડામાં ઘૂસી ગઈ હતી,

‘તમારા કાકા બીજું કબૂતરખાનું લાવવાના છે, તમને ખબર છે નહીંજાણ !’ પીરસતાં પીરસતાં ચંચીકાકીએ કહ્યું.

‘ને તમે રાજપુત્રીથી હા પાડી દીધી?’ મારી બાયડી બેઠી ઉઠી.

ચંચીકાકી સમજ્યાં કે નહીં એ તો કોણ જાણે પણ ફૂલીબેનને બાયડી મારી કબૂતરખાનું સમજી છે એમ નથુકાકા ને મારી બન્નેની આંખોએ સામસામી વાત કરી લીધી.

‘જોને, આ પહેલાં નથુકાકા પોતાને માટે લાવેલ. તેમાં ચંચીકાકીએ મસાલાનાં ડબ્બાં ગોઠવી દીધાં છે એટલે નથુકાકાને ખીજું જ લાવવું પડે ને. આપણે થ એક વસાવીએ’ મેં કબૂતરખાના તરફ ધ્યાન ખેંચ્યું એટલે મારી બાયડી છોળી પડી.

‘તમને ખબર છે એમાં શું ભરવાના છે? ડેપ્યુટીનાં ટાપી ને ફાટ અને બાવાજીની તલવાર.’

અમે બધા હસી પડ્યા. મારી બાયડીયે હસી હતી પણ બાવાજીની તલવારનું રહસ્ય તો ઘેર જઈ મેં વાત કરી ત્યારે જ તે સમજેલી.

‘નાકા ઉપરનું દાસમાઈનું ઘર કાલે જ ખાલી થયું છે તે ફૂલીબેન માટે લાડે રાખી લીધું છે. હીક ક્યું ને નકીરભાઈ!’ નથુકાકાએ બધો બેદલરમ ચંચીકાકી પાસે ફેડી નાખ્યો છે અને ચંચીકાકીની સલાહ મુજબજ હાલ તુરત તો ફૂલીબેન ને કલીને જુદા મકાનમાં રાખવા નક્કી ક્યું છે એમ મને સમજાયું.

‘તોવેલ કે નાટકમાં અનુકૂળ સંજોગો ન હોય ત્યાંથી ઉભા થઈ જાય છે; આ તો એવું થયું. નહીં તો હમણાં જ ને વળી નજીકનું ઘર ખાલી ક્યાંથી પડે!’ જવાબ દેવાની ખાતર મેં ફેંક્યું.

જમી પરવારી અમે જવાની તૈયારી કરતા હતા ત્યાં ટપાલ

આવી ને ક્વર ફેડીને વાંચ્યા બાદ નયુકાકાએ કાગળ મારા તરફ ફેંક્યો, તેમનાં ચહેરા ઉપર સદેહ ને આશ્ચર્યનાં ચિહ્નો હતાં.

‘વાંચો તો નકીરભાઇ કોનો કાગળ છે ?’ ચંચીકાકીએ ફરમાન કર્યું.

‘માઈ ડીઝર નયુ પુઆ !

ચંચીકાકીએ લખાવેલ પત્ર મળ્યો છે. ઝો. કે. આઇ એમી. તમે જે કરો તે મારે કબૂલ જ છે. મીસ રૂદ્રાણી તો હમ માટે રેડી જ છે. ફક્ત શીરાજાઇની ફાર્મલ સંમતિ જ લેવાની રહે છે. કમીંગ વીધિન આ ડે. ઝોર. હુ. રસીક’

‘ચંચીકાકી ! રૂપક્ષીનો કાગળ આવ્યો છે અને રસીકજીવલ ને રૂપક્ષી એક બે દિવસમાંજ આવી પહોંચશે.’ રસીકનો કાગળ પૂરો વાંચી રહ્યો ત્યાં રૂપક્ષીની માએ હસતે મોંએ વધામણી આપી ને, કઢાય અમને જોઇને, વધારે વાત કર્યા વગર રસ્તો માથ્યો.

‘તમે તમારે જોયા કરોને ! શીરજીવને હવે ખપ્પર પડશે કે આ ચંચીને ‘ધેંટ.ઉંટ’ કહીને કેવો લાડવો કાઢે છે !’

નયુકાકાનું ડાચું શિયાચિયાં થઈ ગયું હતું પણ ચંચીકાકીનો ધડકો સંભળી, ફિકટનાં છેલ્લા બે ખેત્રાડીઓ હારતી બાજુમાંથી રન ‘પ્રકચલ’ કરી નાખે ને આનંદ બ્યાપે તેમ કૂદવા લાગ્યા.

‘બથંગટોલ’

ત્યારપછીના ત્રણ ચાર દિવસોમાં ખાસ નોંધવા જેવા બનાવો ન બન્યા. વાતાવરણ શાંત હતું. છતાં બે ત્રણ નાની નાની આગનો એવી બની કે મને લાગ્યું કે જરૂર આ શાંતિ કોઇક અણધાર્યા બનાવોની આગાહીરૂપ છે.

તહોમતનરો ને મુદ્દામાલની એ જાળ માટે પોલિસ ખાતાં તરફથી સમન્સ મળવાથી નથુકાકા રાજધાનીમાં જઇ આવ્યા.

મેં ઉપર મફતિયો માલ મળવા જેવો ઉલ્લાસ ન હોવાથી મેં સમાચાર પૂછ્યા.

‘ચંચલી આવડીની જાતનાં બગુમાં ફૂંકે છે પણ બે ઇન્સેક્ટરનાં બરકોર્ટમાં લત્તાં ન લઈ નાખું તો બાવડાની જાત નહિ.’ નથુકાકાએ ‘પરતીગના’ લીધી.

ચંચલીકાકીએ જમારે પૂછ્યું કે ‘કાં દસ હજારની મતા દેવાની ના પાડે છે?’ ત્યારે જવાબમાં નથુકાકાએ એટલું જ કહ્યું કે ‘શું ગયું હતું તે આપે!’ તેમનાં મોં ઉપરની ગંભીરતા આછી થઈ ગઈ.

રસીકો ને રૂબરૂ આવી ગયા હતા ને રસીકો શીવાકાકાને ત્યાં જ ઉતર્યો હતો.

ફૂલીબેન ને કલી આવી ગયાં હતાં ને નક્કી કરેલ નજીકનાં મકાનમાં ધામા નાખ્યા હતા.

ધણે ખરો વખત કહીને ચંચીકાકી પોતાને ત્યાં જ રાખતાં ને કાંઈ અગમ્ય નાટકની તાલીમ દેતાં હોય એમ બંને જણાં ગૂંથાયલાં જ રહેતાં. નથુકાકા આ તકનો લાભ લઇ લેતા ને અચારનવાર ફૂલી-બેનને ઘેર ગોથું ખાઇ આવતા.

‘કાં તમારી જગ્યા ફૂલીબેને લીધી ?’ ઉપરનાં સંજોગોમાં હું પહેલાં કરતાં વધારે વખત ઘેર રહેવા લાગ્યો એટલે મારી બાપડીએ ટોણો માર્યો.

‘હું ઘેર ના રહું એ પણ તને ના ગમે; ઘેર રહું એ પણ તને ના ગમે.’ હું જરા ગળગળો થઇ ગયો.

‘તમેય શું મારા બધ; સમજતા તો છો નહીં. હું તો કહું છું કે એવીસે કલાક મારી પાસે રહો તો ગોળથાયે મળ્યું.’ મારી બાપડીએ નજીકમાં આવી ખભે હાથ મૂક્યો ને આંખમાં અમી ઝરી.

‘અમલો ને બજારી તો કંઈક સમજણાં થયાં પણ બચુડો તો બાપડો તમારા વિના અડધો અડધો થઇ જાય છે.’ ને એ જરા વધારે બોસાતી આવી.

‘કાં નડીરભાઇ ! સમજ્યું ?’ નથુકાકા જાણે અંતરિક્ષમાંથી ઉતરી હાજર થઇ ગયા.

‘એમાં શું સમજવા જેવું છે ? આઘી હડસેલો, સ્મૃતિપટની બહાર ધકકેલો તોયે એ તો પાસે ને પાસે; એમાંજ આખંનારીની મહત્તા છે.’ બચુડો તો ઠીક પણ બાપડી પણ મારા વગર અડધી અડધી થઇ જતા હતા એમ તેનાં હાવભાવ ઉપરથી હું તેવું દિલ વાંચી શક્યો હતો એટલે મેં ફેંક્યું.

હાથ લંબાવી બાયડીને હું પાસે લેવા ગયો. પણ એ તો રસો-
ડામાં પેસી ગઇ હતી.

‘ નકીરબાઈ ! તમે કહેો છો તે સાવ સાચી વાત છે. બ્રહ્માએ
ઓ ન બડી હોત તો પુરુષનો બાવ કાણુ પૂછત ? ’

‘ ફૂલીને ઘેર જઈ આવું છું પણ ચંચલીની આંખમાં ઝેરની
કણીયે નથી. ’ થોડો વખત શાંત રહી નથુકાકા બોલ્યા ને પછી
આગળ ચલાવ્યે જ રાખ્યું.

‘ ચંચલાયે કરાફતનો કટકો છે; શીવાભાઈની માશી માગી આવી;
શીવાભાઈની વહુને મનાવી આવી; રસીકા અને રૂખલીનાં લગ્ન વેલા-
સર લેવા લાપસીયે પીરસી આવી. ’

‘ ને ફૂલીએન ને નથુકાકાના લ— ’

‘ સાંભળો તો ખરા. ’ મને બોલતો અટકાવી, ગાડી આગળ ચલાવી.

‘ ઉધારચંદ શેઠને ત્યાં મારા ત્રિસ હજાર જમા છે ને મફતચંદને
ઘેર ત્રિસ હજારનાં દરદારીનાં છે; ને દસ હજારની મતા બદારવટિયા
લઈ ગયા એ રાજ પાસે લેણાં છે. આ બધી મીલકતનો માલેક
રસીકાજ છે કારણકે તેને ખોળે લેવાનો છે એમ પણ કહી આવી.

‘ રસીકાને ખોળે ! ’

‘ એ તો કહેવાતું. ચંચલી તો મને કહે કે તમે તમારે ધરપત
રાખજો. ફૂલીએન ને કલી બન્ને આપણાજ છે. ’ નથુકાકાના મોંમાં
પાણી આવી ગયું ને તાળી લેવા હાથ લંબાવ્યો ને મેં તાળી ઠોકી
એટલે ગાડી ફરી ઉપડી.

‘ હવે જુઓ નકીરબાઈ ! આ બધાં કાગળો ફાઈલ કરી દેવા
પડશે. ખાતું નંબર ૪. ’

કાગળો પેપરોનાં કટીંગ્સ હતાં. એક પછી એક હું વાંચતો ગયો ને મારું હસવું ત્રીસો ડીગ્રી ઉપર વધીને ૧૧૦ ડીગ્રી સુધી પહોંચી ગયું.

‘તડાકાશંકર બડાકાશંકરને ઘેર પાનણું બંધાવ્યું એ દવાની જાહેર ખર્ચ તો સાંચવી છે એતો ઠીક પણ આ ગ્રામપોલીસની જાહેર ખર્ચ અત્યારથી કાં સાંચવી ?’

‘કેમ અત્યારથી !’ જાણે હું બોટ હોઉં એમ નથુકાકાએ મારા સામે નજર તાકી.

‘જોતા નથી. આ ચિત્ર ! આ દવાથી છોકરાં થાય ને વળી હજુપૂજી.’

‘અરે એ કંઈ પાનણું નથી. એતો જાણવું છે ને બાલકને સુવાડ્યું છે એ એમ બતાવવા કે આ દવાથી બાળકનું વજન વધે છે.’ મેં ખુલાસો કર્યો.

‘ત્યારે એ જાહેર ખર્ચ જૂની કાઢો. રાખવી પડશે, ફાઇલ ન થઈ શકે, સમજ પડી.’

મને સમજ પડી ને અમે બન્ને હસ્યા.

‘ત્યારે આ જાહેર ખર્ચ તો ફાડી નાખવાની જ ને.’ બંધ માસિક પાણું શરૂ કરવાની દવાની જાહેર ખર્ચ બતાવી મેં કહ્યું.

‘કેમ !’ નથુકાકા જાણે છોકરું કેમ રમાડતાં હોય એમ મારી વાત તરફ એ ધ્યાન હતા.

‘કેમ શું ! એ તો ‘બર્થકન્ટ્રોલ’ ની એટલે છોકરાં ન થાય તેની દવા છે !’

‘ત્યારે ઈ ફાડી ન નાખશો. આપણે બર્થકન્ટ્રોલની દવા મગાવો.’ મારી બાયડીએ એકાએક ઝંખકારો કર્યો.

“ભાયડાના ભડાકા”

“હે ઈ ઇ સાવાળાભાઈ ! કારટ ચાં આરી !” રાજધાનીમાં ગાડું પેહું એટલે ગાડીતે હોટલવાળાને પૂછ્યું.

“કાં કારટમાં શું કામ છે ?”

“ઈ ભઈ તારે શું કામ છે ? રૂપિયા દસ હજારની મતા બહારવટિયા લૂંટી ગયા એનો કેસ હાલવાનો છે” ચંચીકાકી બોલી બિઠ્યાં.

“હાલો બતાવું” કહી એક છોકરો આગળ થયો. ‘અમ્યા શું છે’ એમ ઓળખાણવાળા અને વગર ઓળખાણવાળા જે મળે તે પેલા છોકરાને પૂછતા જાય ને ‘કારટ બતાવવા જઈ’ [હું], કેસ છે’ એમ છોકરો કહેતો જાય.

ગાડાં પાછળ પાંચ પચીસ માણસો ચાલવા લાગ્યા એટલે મને નવાઈ લાગી પણ એમાંથી એકે ‘હાલ હાલ દોસ, બાયડીયું ઉપર બળજબરીનો કેસ છે’ એમ પાસે જનારને કહ્યું એટલે મને ખ્યાલ આવ્યો.

નથુકાકા જરા આજે વધારે ગંભીર હતાં. લપનછપન કર્યા વગર મુંગે મોઢે કોટ બેગા થઈ જવું એમાં જ માલ છે નહીં તો ટોળું ક્યાંક વધારે તોફાને ચડશે એમ ધારી હું પણ છાનો રહ્યો. નશીબ-ભોગે ચંચીકાકીએ સાંભળ્યું ન હતું એમ લાગ્યું.

‘બાયડીયું માટે ઈલાયદી જગ્યા છે ને ?’ કોટમાં હજુ કોઈ આવ્યું ન હતું. પટ્ટાવાળો વાળતો હતો તેને નથુકાકાએ પૂછ્યું.

‘આ તે કંઈ નાટકશાળા છે !’ એમ કહી પટાવાળો હસ્યો. ખીજો પટાવાળો ટેબલ ઉપરના ખડિયા કલમ સાફ કરતો હતો તે પણ હસવા લાગ્યો.

‘હમણાં બહાર બેસો. સા’બને ઘેર મેમાન આવ્યા છે તે કેસ બે વાગે ચાલશે. ને આ આવડિયું સાક્ષીમાં હશે તો કોરટમાં ગંભીરીયતાં સુધી નહીં બેસવા દીએ.’ પટાવાળાએ કાયદો બતાવ્યો.

સાહેબ આવ્યા ત્યારે કોર્ટરૂમ ચિકાર ભરાઈ ગયો હતો. એક ખાદીની ટોપીવાળાના કહેવાથી, ખીજાએ ઉઠી, ચંચીકાકી, કૂલીએન, કહી ને મારા માટે જગ્યા કરી આપી ત્યાં અમે ગોઠવાયા હતા.

‘બોલો જૂઠું બોલું તો પરમેશ્વર પૂછે !’. ‘હા સાહેબ, હું જૂઠું કોઈ દિવસ બોલતો જ નથી.’ નયુકાકાએ રૂઆબથી મંજલા-ચરણ કયું.

‘તમારે એમ બોલવું પડશે કે જૂઠું બોલું તો પરમેશ્વર પૂછે.’

નયુકાકા બોલ્યા. પછી તો નામ, આપતું નામ, ધંધો. જાત વગેરે બધું બખબે ત્રણ ત્રણ વખત ટાંક્યા પછી લખાઈ રહ્યું. કોર્ટમાં ચોતરફ ‘હસહસાટ’નું વાતાવરણ ફેલાઈ ગયું હતું. શા માટે એ જાણવું હોય તો આવા કોર્ટ સીન બધા નાટકમાં ને સિનેમામાં આવે છે એ જણાવ્યું એમ લેવા.

‘આ તહોમતદાર પીજરામાં ઉભો છે તેને તમે ઓળખો છો ?’

‘ના સાહેબ.’

‘ઓળખાણ પીછાન નહીં હોય પણ પહેલાં કોઈ વખત બેએલો તો ખરો ને ?’

‘એવું તો યાદ રહે મારા સાહેબ ! આપ પણ કેવા સવાલો

પછે હો ? જેને જોઈએ તેનાં અધ્યાયનાં મોઢાં કંઈ ચાલે રહે ! ન્યાયાધીશ સાહેબ જેવાને પણ ના રહે ત્યારે મારા જેવાને આપના જેવાને તો ક્યાંથી જ રહે !'

'તમે જરા સમજી વિચારીને બોલો. કોર્ટ તો માખાપ છે. મહારાવવાની જરાયે જરૂર નથી.'

'ફરીઆદી કહે છે એ પ્રથમ જુઝાનીમાં આવી જવું' જોઈએ એવી નામદાર કોર્ટને મારી નષ્ટ અરજ છે.' કોર્ટ સામે જોયા વગર જ વિજયના ચિહ્નથી ગર્વિત થતા અચાવ પક્ષના વકીલ બોલી ઊઠ્યા.

'કેમ મહારાવાનું કારણ નથી ? જુઓને સાહેબ આ ઇન્સ્પેક્ટર સાહેબ મારા તરફ ડોળા કાઢે છે તે.'

'ફરીઆદી સામે તમારે જોવાનું નથી.' સાહેબે ઇન્સ્પેક્ટરને સૂચના કરી ને કામ આગળ ચાલ્યું.'

'પંચ રૂબરૂ તમે આ તહોમતદારને દસ માણસની લાઇનમાંથી ઓળખી બતાવ્યો હતો !'

'હા સાહેબ. પણ થોડા દિવસ ઉપર મને ઇન્સ્પેક્ટર સાહેબે બોલાવેલ ત્યારે મેં કહ્યું કે તહોમતદારને ઓળખતો નથી ત્યારે તેમણે મને દમદારી દીધી ને પછી કાનમાં કહ્યું કે ત્રીજા નંબરનો માણસ બતાવજો. મેં ડાખી તરફથી ત્રીજા નંબરના માણસને બતાવ્યો ત્યારે સાહેબ કહે કે 'બરાબર ખ્યાલ રાખો' એટલે મેં જમણી તરફથી ત્રીજા નંબરના માણસનો હાથ ઝાલી ખેંચી કાઢ્યો.'

'સાહેબ પ્રથમ આ જવાબની નોંધ થઇ જવી જોઈએ.' ફરી અચાવ પક્ષના વકીલ ઊઠ્યા ને ટેબલ ઉપર હાથ પછાડ્યા અને ડોક ઉંચી કરી.

‘સાહેબ ! ફરીઆદીને ‘હોસ્ટાઇલ વીટનેસ’ ગણવા માટે હું મંજૂરી માગું છું.’ પ્રીસીક્યુટર સાહેબ પણ હારની બાજુ હાથ કરવા વધારે જોરથી બોલ્યા.

‘પેપર વાંચો છો સાહેબ ! ગુજરાત યુનિવર્સિટી સ્થાપવા સાહિત્યકારો ને બીજા તનતોડ પ્રયત્ન કરે છે ત્યારે ફેલ્ડસીક્રુટર સાહેબ અંગ્રેજીમાં ગાળો આપે તે સામે મારો નમ્ર વાંધો છે; ગાળ દેવી હોય તો ગુજરાતીમાં જ દે જેથી હું તેનો જવાબ આપી શકું.’ નયુકાકાના અવાજમાં સ્વમાનનું જોશ હતું.

ફલીએને તાળીઓ પાડી.

આખા હોલમાં શેરબંકાર ને હસાહસ થઇ રહી. ‘સાઇલન્સ સાઇલન્સ’ એરંડિયું પીધું હોય એવું સાહેબનું અત્યાર સુધી કાવ્યું હતું પણ તેમણે પણ પછી તો હસવાની તરદી લીધી.

‘ફરીઆદીને ‘હોસ્ટાઇલ વીટનેસ’ ગણવાની મંજૂરી આપવામાં આવે છે.’ બંને પક્ષની ફલીએ સાંભળી થોડાં ઉથલાવ્યા બાદ કોર્ટ ફલીંગ આપ્યું ને પ્રીસીક્યુટરે બચાવ પક્ષના વકીલ સામે જોઈ મૂંઝેલાવ દીધો. વકીલે કરડાકીથી માથું ધૂણાવ્યે રાખ્યું.

‘જુઓ મીસ્ટર તમને હવે સીધા સવાલ પૂછું છું. સમજીને જવાબ આપજો નહીં તો ખોટી જુઆની આપવા બદલ સજા થશે ખબર છે ને ?’

‘સાહેબ ! આની નોંધ થવી જોઈએ, ફરીઆદીને દમદારી આપી શકાય જ નહીં એવું કાયદામાં છે.’ ને બચાવ પક્ષના વકીલ ચોપડીના પાના ફેરવવાં લાગ્યાં.

‘તમે શા માટે તણાઈ મરો છો વકીલ સાહેબ ! એવી દમદારી

તો આ બાપડો ઘોળીને પી જાય તેવો છે. ને વળી માયા ઉપર સાહેબ જેવા સાહેબ બેઠા છે.' નથુકાકા અસલ સ્વરૂપમાં આવી ગયા હતા.

'ડોન્ટ સ્પીક. વચ્ચે ગમગમ નહીં કરો.' 'ખાટી બડહ' હાસ મોંમાં રેડી દીધી હોય એવું ડાઘું કરી સાહેબ તાકુકયા.

'જી.' કહીને નથુકાકાએ ઝૂકીને બે હાથે સલામો કરી ને કોર્ટમાં પાછી હસાહસ શરૂ થઈ.

'મીસ્તર પ્રેસીક્યુટર ! ટૂંકાણમાં પતાવો, આ માણસ કોઈ વિચિત્ર લાગે છે. હજુ બીજા ત્રણ કેસ બાકીમાં છે. હું તમારી પેઠે કંઈ નવરો નથી.'

'સાહેબ ! એ ત્રણ કેસમાં હું પણ સાથે જ છું ને !' પ્રેસીક્યુટરે ટોણા માર્યો. પણ નમ્રતાથી હસ્યા એટલે સાહેબ પણ હસ્યા.

'જુઓ આ ટેબલ ઉપર દરદાગીના, કપડાં વગેરે મુદ્દામાત્રની ચીજો પડી છે. એ તમારી છે ને ?'

'ના.'

'શું ના ! પાસે જઈને જુઓ તો ખરા. કેંબસ ના.' ચંચીકાકી ઉભા થઈ ગયાં.

બધાનું ધ્યાન ત્યાં ખેંચાયું ને ફરી કોર્ટમાં શૌર્યબકારને હસાહસ શરૂ થઈ.

'ઇડીઅટ' એ કાણ છે ? મુંગા મરી રહ્યો નહીં તો બહાર કાઢવાં પડશે.' સાહેબ ધૂરકયા.

'ઓ હો હો ! રાજ દેવાનું તો કંઈએ નથી ને મિળસ ફટકો કરે છે !' એમ બબડીને ચંચીકાકી બેસી ગયાં.

‘ત્યારે તમારે ત્યાં બહારવટિયા આવ્યા નથી ને કંઈ માલમીલકત ગમ્યે નથી?’ અકળાઇને પ્રાસીક્યુટરે ટૂંકાણુમાં પતાવવા સવાલ પૂછ્યો.

‘ના સાહેબ, સાવ ખોટી વાત.’

‘ત્યારે ઘરમાં બંદૂકના ધડાકા થયા હતા એ પણ ખોટું?’

‘ઈ ખોટું નહી. સોમન દીધા છે એટલે જૂઠું શા માટે ખોલવું જોઈએ! ભગવાનના ગુન્હેમાર થઇને ક્યાં જઇને રહેવું?’ ઠાવકું મ્હોં રાખી નયુકાકાએ જવાબ દીધો.

‘તો પછી એ ભડાકા શેના હતા ને કાણે કર્યા?’

‘એ એ ને ઈ ભડાકા કર્યા હતા મેં ને હતા તો બંદૂકના જ જુઓ.’ એમ કહી નયુકાકાએ ખિસ્સામાંથી પિસ્તોલ કાઢી ને અવાજ કર્યો.

ન્યાયાધીશ સાહેબ ખુરશી ઉપરથી ઉછળી ટેમલ આડા લપાઇ ગયા. આખા હોલમાં ગભરાટ ફેલાયો ને નાસભાગ શરૂ થઇ. તહોમતદાર પાસે ઉભેલા એક પોલીસે નયુકાકાના હાથમાંથી પિસ્તોલ પડાવી લીધી ત્યારેજ મામલો કંઈક શાંત થયો. ન્યાયાધીશ સાહેબે ટેમલ પાછળથી ઠોકિયું કયું ને પાછા ખુરશી ઉપર ગોઠવાયા. જો કે હાથ પગ તો હજી ધ્રૂજતાજ હતા.

‘મારી બાયડી કહે ખસાડું છે ને મેં કહ્યું હડકાયું શિયાળ. પછી તો હસનઅલી જુસઅલી સિદ્ધપુરવાળાને ત્યાંથી મુંબઈથી આ વગર પરવાનાની પિસ્તોલ મંગાવેલ તેનાં કર્યા ભડાકા ને શિયાળ તો જામ ઉભી પૂછડીએ નાહું. હું ને મારી બાયડી તો પછી હસી હસીને મરી ગયા સાહેબ—!’

‘સ્ટ અપ !’ એટલું બોલી સાહેબે શિરસ્તેદારને કંધક કહ્યું ને ઉભા થયા.

‘આ કેસ આગળ ચલાવવો કે કેમ તેની વિચારણા કરવા નામદાર કાર્ટ એમ્બરમાં પધારે છે ?’ શિરસ્તેદારે જાહેરાત કરી.

ને જેમ સિનેમામાં ઇન્ટરવલ આવતાં લોકો પાણીપેશાબ માટે બહાર નીકળે તેમ કાર્ટમાં સળવળાટ થયો. હોટેલમાંથી કીટલી આવેલી તેમાંથી શિરસ્તેદાર સાહેબ, પ્રોસીક્યુટર વગેરેએ ત્યાંજ બેસીને ચા પીધો.

‘ફરીઆદી બુટ જેવો લાગે છે—’

‘બુટ જેવો !’ સાહેબે ઠરાવ વાંચવાનું શરૂ કર્યું એટલે ચંચી-કાકી ઉભાં થવા જતા હતા પણ ફૂલીએને હાથ ઝાલી બેસાડી દીધાં.

‘—પણ બોળો ને સાચા બોલો જણાય છે. તેણે કહેલ અંદૂકના ભડાકાની વાત પણ હું માનું છું કારણકે કારટીજનાં ખાલી બોખાં મુદ્દામાલમાં રજૂ થએલ નથી. એટલે ખરી અંદૂકના અવાજ હોય જ નહીં. પોલિસ ઇન્સ્પેક્ટરે પોતાની આવડતનું પાણી બતાવવા આ જૂડો કેસ ઉભો કર્યો છે ને કાષ્ટ ચોરીના કેસનો કે ખીજી રીતે મેળવેલ મુદ્દામાલ સાથે આ તહોમતદારને સંડોવી દીધો છે. પણ તહોમતદાર વિરુદ્ધ તહોમતનામું ધરી શકાય એટલો ચે પૂરાવો નથી એટલે હું તેને નિર્દોષ ઠેરવી છોડી મૂકવાનો હુકમ કરું છું.

(તાળીઓના ગડગડાટ)

પોલિસ ઇન્સ્પેક્ટર આવા વર્તન માટે સખ્ત ઠપકાને પાત્ર છે ને એમ નસિયત કરવા માટે પોલિસના વડાને રેફરન્સ કરવું—’

‘વર્તન તે કેવું’ સાહેબ ! મને કહે કે મુદામાલ તને મળી જાય એટલે અડધો ભાગ મારો.’ નથુકાકાને જોર આવ્યું.

‘ગેટઆઉટ ગેટઆઉટ’ સાહેબને કંટાળો છૂટ્યો.

‘હેં એ એં પાછું’ ‘થેટાઉંટ’ નકીરભાઈ ! હાલો ઉઠો.’ ચંચી-કાકીને શીવાભાઈ યાદ આવ્યા હોય એમ લાગ્યું.

‘કાં જોયા ભાવડાના ભડાકા !’ અહાર નીકળતાં નથુકાકા પહેલાં કૂલીબેન ને પછી અમારા બધા સામે જોઈને બોલ્યા.

‘જોયા.’ ચંચીકાકીનું જાણે મન માન્યું ન હોય એમ મોં મચકોડ્યું. દસ હજારને બદલે રાત્રી પાંચ પચુ ન આવી.

૧૬

“ નવી ”

‘આ કાણુ છે !’

લચી ગએલ દૈવતહીન બદન, પાઉડરની ચિત્રામણવાળું મોં ને આંખે ચડાવેલ ચરમાવાળી રૂક્મણી તરફ નજર ફેંકી પાછી ખેંચી લઈ, ભરેલા બાંધાની ને નૈસર્ગિક સુંદરતાથી દિલ ખેંચતી કલી ઉપર રસીકલાલે આંખ ઠેરવી.

એ ભાવ રૂક્મણી કળી ગઈ છે એમ તેનાં મચકોડાએલા મોં ઉપરથી સમજાતું હતું.

રસીકલાલ અને રૂક્મણીને સજોડે જમવાનું આમંત્રણ હતું. કલી હાર લઈને આવકાર આપવા ઉભી હતી.

‘કાણુ છે કહું ! તારી નવી ફૂં !’ ચંચીકાકીએ હસતાં હસતાં ખુલાસો કર્યો ને રસીકલાલ ને રક્ષમણી ધડીભર ચંબી ગયા.

‘નથુકાકા !’ મેં આશ્ચર્યથી તેમનો હાથ દાખ્યો. જવાબમાં ફક્ત તેમણે નાક ઉપર હાથ મૂક્યો ને હસ્યા. પછી કહીશ એવો એ સૂચક ઇસારો હતો.

‘જમાનાને માન આપતાં શીખો. પ્રથમ હાર મીસ રક્ષમણીને પહેરાવો ને પછી મને.’

‘હી સન્માનને પાત્ર છે, પણ પ્રથમ પુરૂષ ને પછી સ્ત્રી. સીતારામ એમ કહેવાય છે પણ આજ્ઞા આપી શકે તો રામજી. સીતાએ આજ્ઞા કરી હોય એમ મારા ખ્યાલમાં નથી.’ કક્ષીના અવાજમાં મૃદુતા હતી, મીઠાશ હતી.

‘એ જમાનો ગયો. જૂઓ, હું મીસ્તર રસીકલાલને કહું કે બેસી જાઓ એટલે તેમણે બેસવું જ જોઈએ.’

રસીકલાલનો કાન પકડી મીસ રક્ષમણીએ નીચે ખેંચ્યો. રાજ રસીકલાલનો દેહ નીચો નમતો હશે એ આજ નમ્યો નહીં એ અપમાનજનક ઘટના છે એમ રક્ષમણીના મનમાં થયું હશે એમ તેણે છલુકાથી હાથ પાછો ખેંચી લીધો એ ઉપરથી સમજાતું હતું.

‘રસીકા !’ ચંચીકાકી એટલું જ બોલ્યાં. પણ આવી વાચડીને થું ઘોઈ પીવી છે એમ તેમને કહેવું હોય એમ લાગ્યું.

જમવામાં કંઈ ભલી વાર ન આવી. રક્ષમણી ખાધું ન ખાધું કરી, બાણા ઉપરથી ઊડી ગઇ.

‘I am going. You may come at your leisure.’

(હું જાઉં છું. તમારી મરજી પડે ત્યારે આવજો) એટલું કહી રૂમભણીએ ચાલતી પકડી.

ચંચીકાકીના મોં ઉપર સંતોષનાં ચિન્હ હતાં.

‘જોને રસીક ! મારે પેટ સંતાન નહીં. આવી જીવરી છોકરી મળી ગઈ છે. ઘેર બેઠાં ગંગા. આ તેની બા ફૂલીબેન; મહેતીજી છે.’ રસીકલાલને ખાનગીમાં વાત કહેવી છે એમ અમને સમજાયાથી આશા ખસી જઈ બારણાં આડા છૂપાઈને સાંભળતા હતાં.

મેં સાશ્વત ફરી વખત નથુભાઈનો હાથ દબાવ્યો. ‘જોયા કરો ને ચંચલીને હળુ ન ઝોળખી !’ નથુકાકાએ મારા કાનમાં મોં ધાલી કહ્યું.

મને ચંચીકાકીની ચાલ્યાજી કંઈ ન સમજાઈ.

‘હવે તને ખોજે લેવાનું તો ન જ બને પણ અરધી ‘અરકામત’ તો તને આપવાની તારા ફૂવાએ હા પાડી ત્યારે જ મેં પણ કલી સાથે તેમનાં લગન કરવાની હા પાડી છે. એમનાં લગન સાતમના રોજ ને રૂખલી સાથે તારાં આઠમના. રૂખલીની માને બધું સમજાવ્યું છે ને નક્કી થઈ ગયું છે.’

રસીકલાલ બોલ્યા વગર બેસી રહ્યા.

‘કેમ તને તારા નવી ફૂધ કેમ લાગે છે ?’ મોં ઠાવકું રાખી ચંચીકાકીએ પૂછ્યું.

‘A nice girl’ (સુંદર છોકરી છે.) રસીકલાલે આનુમાનુ નજર ફેંકી પણ કલી તો કયાંય ફરકતીયે ન હતી.

‘તુમે રહ્યા વાતચાતમાં અંકરેચી ફાડછ પણ બધું બેંસ આગળ આગવત જેવું છે. અંકરેચી ભણેલાની બાચડીયું શું થતું હશે !’

‘ Sorry. ’ (દિલગીર છું) હું એમ કહું છું કે તમને ગમ્યું તે ખરું.’

‘ ત્યો હવે બહાર આવો નકીરભાઈ ! ’ રસીકલાલ ગયા એટલે ચંચીકાકીએ ફરમાન છોડ્યું.

પડદા પાછળ અમારી ધીરજ પણ ખૂટી હતી.

‘ કાં તમને કેમ લાગ્યું ! ’ ચંચીકાકી આનંદમાં હતાં.

‘ શું કેમ લાગ્યું ? નયુકાકા અને કલીતું લાકડે માંકડું વળગાડી એટલે ફૂલીબેન તો ભટકતાંજ રહ્યાંને ! ’ હું બોલ્યો કે બાક્યું એ કંઈ ન સમજાયું. નયુકાકા ને ચંચીકાકી પેટ પકડીને હસતા હતા. ફૂલીબેન હસતા ન હતાં પણ તેનાં મોં ઉપર વપાદનું એક ચિન્હ ન હતું.

‘ ત્યો વાંચો આ કાગળ. રસીકા ઉપર લખ્યો છે પણ એવી જોમ વાઈ કરી છે કે સાતમને દી રૂપલીના હાથમાં પહેલાં જઈ પડશે. ’

‘ તમને શું કહીને સંબોધું ? ’

હું કંઈ અંગ્રેજી લખેલી નથી એટલે ભૂલચૂક નભાવી દેજો.

મારી જાંઘીનો સવાલ છે. મારી માતાએ પૈસો ભેગો; મારી હાથે ન ભેગું. ‘ દીકરી ને ગાય ન્યાં દેરે ત્યાં નથ ’ બુદ્ધા બખુચક સાથે પનાઈ પાડું તેનાં કરતાં જાંઘીનો અંત લાવવાનું હું વધારે પસંદ કરીશ એ પાપ કોનાં માથે ?

લી. કલી

‘ હું બુદ્ધા ને વળી બખુચક એમ ને ? નકીરભાઈ ! હાડી નાખો હાડી નાખો. ચંચલીએ મારો મનખો લેવા બેઠી છે. ’ નયુકાકાએ ઝડપ મારી પણ ચંચીકાકીએ કાગળ લઈ લીધો ને હસવા લાગ્યા.

‘વારી જઈઉં તમારા ઉપર. તમે તો કુંવારા કાન જેવા.’ એમ કહી ચંચીકાકીએ ઓવારણું લીધાં.

‘પણ જમાતો બદલાયો છે. જોયું નહીં?’ એમ કહી નથુકાકાનો કાન પકડ્યો.

અમે બધાં હસ્યા. ફૂલીમેન પણ હસ્યા.

‘તેં ધાયું’ છે શું? હવે તો આ નાટક ઝટ પૂરો કર તો સારું’ નથુકાકાએ કાન છોડવતાં કહ્યું.

‘એ તમારી આ નવીને [કહો, ’ ફૂલીમેન તરફ હાથ ચીંધી ચંચીકાકી મરક્યાં ને ફૂલીમેનના ગાલ ઉપર શરમના શેરડા પડ્યા.

૨૦

‘જગદંબા’

‘હવે દ્યો આ બાવાજીની તલવાર.’ નથુકાકા વરરાજાના સ્વાંગમાં ખીલી જઈયા હતા; તે રાતે લાલ સાડલો પહેરેલ તેનાં લીરા કરી નાગી તલવાર ઉપર વીંટીને ચંચીકાકીએ નથુકાકાના હાથમાં આપી.

સાજન વાજન ઉપડયું. પુરૂષ વર્ગની સંખ્યા ઓછી હતી પણ સૌ સવાસો જનડીઓ, ચંચીકાકી ક્યાંથી વીણી આખ્યાં એ એક કાપડો છે. વચ્ચે નથુકાકા મદમસ્ત હાથીની પેઠે ઝુલતા ચાલ્યા જતા હતા.

‘દ્યો હાલો નકીરભાઇ ! વરધોડો ફરીને આવે ત્યાર પહેલાં આપણે ફૂલીમેનને ઘેર બરોબર પહોંચી જઈએ. નહીંતો આપડી અકળાઇ જશે.’ ચંચીકાકીએ મારો હાથ ઝાલી ખેંચ્યો.

ચંચીકાકીની કરામતનો થોડો ધણો તો મને ખ્યાલ આવ્યો હતો. પણ ફૂલીએને આંગણે માંડવા પાસે પચીસેક યુવકોનું ટોળું ઉભેલું જોઈ હું જરાક ચમક્યો.

‘પાંસઠ વરસનો બુઢો ને આર વરસની કુમળી કળી; ‘પાછા જાઓ, પાછા જાઓ’ ‘એક ઉપર બીજી ને બુઢાની મતિ થીજી’ આવાં પાટિયાં હાથમાં પકડી ઉભા હતા; કોઈના હાથમાં વળી કાળા વાવટા હતા.

ચંચીકાકી તો મને ઢસડીને ધરમાંજ લઈ ગયા.

કલીને ફૂલીએને શણગારીને તૈયાર રાખી હતી. છતાં ચંચીકાકીએ શણગારમાં સુધારો વધારો કર્યો; ગોરને તૈયાર રહેવા તાકીદ આપી.

થોડીવારમાં વરઘોડો આવી પહોંચ્યો ને બૂમાબૂમ ને ‘શરમ છે શરમ છે’ ના પોકારો શરૂ થયા. નથુકાકા, લાલપરમા ઠાકર મંદિર-માંથી નાઠા હતા તેમ નાઠા ને ફૂલીએનનાં ધરમાં ઘૂસી ગયા.

ટોળું શીવાભાઈ ને રસીકલાલની આગળ પાછળ ફરી વળ્યું હતું.

‘આપના જેવા સમજી માણસ પણ આવા અજૂગતા લસ માટે સંમતિ આપે ને ભાગ લે એ શરમની વાત છે.’ કોઈ શીવાભાઈને કહેતું હતું.

ત્યારે કોઈ રસીકલાલને કહેતું કે,

‘ધૂળ પડી તમારા ભણતરમાં.’

કોઈ તો વળી કહે કે લગ્ન અટકાવાં જ જોઈએ. નહીં તો અમે તોફાન કરીને અટકાવશું. કન્યા પણ નારાજ છે જુઓ આ રહ્યો કાગળ તેના પોતાનાં જ હાથ અક્ષરનો.

‘તોફાન કરવાની જરૂર નથી. હું પણ તમારા બધાના મતને મળતો જ છું. કન્યા પણ બિચારી આ લગ્નથી નારાજ જ છે. જુઓ આ કાગળ. મારી પાસે પણ દાદ માગી રહી છે. આવું બાલદાન નહીં અપાય; હિન્દની નારીઓનું આ ચોકખું અપમાન છે અરે હું તો કહું છું કે હિન્દમાતાનું અપમાન છે—’ રસીકલાલનો અવાજ તીવ્ર થતો જતો હતો તે ‘શા’બાસ શા’બાસ’ના શબ્દોમાં સમાધિ ગયો.

‘તંબ આ ધરની આબરૂ ખોવા બેઠો છો તે તું પરણવા તૈયાર થઈ જાતે ગયા !’ ચંચીકાકી ફૂટી નીકળ્યાં.

‘Yes. હા હા હું તૈયાર છું. મારી સાથે પરણવા જે કન્યાની કબુલત હોય તો તે માટે પણ હું તૈયાર છું.’ રસીકલાલનું યુવાન હૈયું ઉકળી આવ્યું હતું.

‘મને બચાવો હું પણ તૈયાર છું.’ કહી દોડતી આવી ને રસીકલાલના પગ ઝાલી લીધા.

ચારે તરફ ‘ઝેવો ઝેવો’ના પોકાર થઈ રહ્યા ને મેં આજુબાજુ નજર કરી તો શીવાભાઈ પલાયન થઈ ગયા હતા.

‘કાં નકીરલાઈ જોયું !’ ચંચીકાકીએ સંતોષનો સૂચક ઇસારો કર્યો.

‘જોયું માતાજી !’

‘હ્યો હાલો હવે વહેંચીએ પેંડા.’ ને, અમે ધરમાં પેઠા.

લગ્નવિધી શરૂ થઈ ગયો હતો. યુવકો વિજય ગરબી સમાધા સમાતા ન હતા. કન્યાની પધરામણી થઈ. રસીકલાલ ને કબીનો હસ્તમેળાપ થયો.

‘આજે મને મહાપાપમાંથી ઉગારી છે તે માટે બધાનો હું આભાર માનું છું’ ફૂલીએનું ઘરમાંથી મેદાને પડ્યાં.

(તાળિઓનો ગડગડાટ)

‘ને હું મૂઝ પશુ કાંઈ ન સમજી. મારો રસિકો અંકરેચી બણીને આવો ગનાની ને સમજી થયો છે એ બણી મારી આંતરડી ઠરી છે.’ ચંચીકાકીએ ઉમેરો કર્યો.

‘છેવટ સોણું તે બહું સોણું’ રસિકલાલના મિત્ર મીસ્તર કાબ-રાજી ઉભા થઈને ઉવાચ ને ચોતરફ હાસ્યનાં મોજા ઉછળી રહ્યાં.

‘કાં નકીરલાઈ ! અહીં તો આવો’ પેંડાની રકાબીઓ લઈ જવા લાવવામાં હું રોકાયો હતો ને અંદરના ઓરડામાંથી ચંચીકાકીનો અવાજ આવ્યો.

નથુકાકા ને ફૂલીએનના હાથ મળેલા હતા; ચંચીકાકી આશીર્વાદ દેતા એ હાથ પહોળા કરીને ઉભાં હતાં ને મરક મરક થતાં હતાં.
‘સમજ પડી !’

‘જય જમદંબા !’ માઈ મસ્તક આપમેળે નમી ગયું.

આજ લેખકનાં બીજાં પુસ્તકો

“અફલાતૂન ભેજ”

(સચિત્ર)

નિર્દોષ હાસ્ય ને કટાક્ષથી ભરપુર

૨-૮-૦

“નવરાની નોંધ”

કટાક્ષમય લેખો

૧-૮-૦

— દરેક પુસ્તકવિકેતા ને ત્યાંથી મળશે —

અમોહા—શ્રી દામોદર સાંગાણી ૨-૧૨-૦

અદલાપૂત લેખ—લે. શ્રી. નકીર ૨-૮-૦

નવરાત્રી નોંધ— " " ૧-૮-૦

X X X

બાણેલી વહુ—લે. શ્રી. મુદ્દલ ૨-૧૨-૦

બકુરાણી—લે. શ્રી. નારાયણબાબુ ૩-૦-૦

અપજ્ઞા—લે. શ્રી. નારાયણબાબુ ૩-૦-૦

ગુરુવાચી—લે. શ્રી. જોગવ ૨-૦-૦

X X X

કલક—લે. શ્રી. ધીરેન્દ્ર દોશી ૩-૦-૦

કચારે છૂટશે ?— " " ૨-૦-૦

ચિત્રાંગદા— " " ૧-૫-૦

X X X

ધોડા-વિજેશ્વર લેખો—

લે. શ્રી. પ્રા. મનસુખલાલ જવેરી ૨-૮-૦

દશમ સ્કંધ—અ. ૧-૨૫

સંપાદક : શ્રી. પ્રા. મ. જવેરી ૩-૦-૦

મહેતા સંગીત શિક્ષક—

ભાગ ૧-૨-૩ ૪-૧૨-૦

કિતાબખાન : : રાજકોટ.
